

AZ AKASZTÓ HOMOKTÓL A ZSARÓ ÉRIG. A BODROGKÖZ TERMÉSZETI KÖRNYEZETE A FOLYÓSZABÁLYOZÁSOK IDEJÉN (1840–1910)

BORSOS BALÁZS

A vizsgált terület meghatározása

A vizsgált terület, a Bodrogek a Kárpát-medencének olyan alföldi jellegű kistája, amelyet északon a Latorca, nyugaton a Bodrog, délkeleten a Tisza határol. Ez természetföldrajzi, pontosabban vízrajzi meghatározással létrejött topográfiai fogalom.¹ A néprajzban és a földrajzban használt tájfogalom azonban nem ugyanaz és a kétféle szemlélet szerint ugyanannak a tájnak a határa sem esik mindig egybe. A földrajzi tájbeosztás a teljes országot részletesen felosztotta, a népi tájszemlélet azonban – amelyet a néprajz követni igyekszik – olykor nagyobb területeket sem nevez meg, s noha elsősorban a felszín tagolódásához igazodik, a történeti, társadalmi, nemzetiségi változásokat is igyekszik megörökíteni.²

A néprajzi tájfogalomnak a földrajzban inkább a környezet fogalma felel meg. E két négydimenziós komplex térkategóriát ugyanis a földrajz egymással szembeállítja. A környezet birtokviszonyt feltételez, egy aktív szervezetnek, a birtokosnak a birtoka a környezet, azaz minden esetben konkrét, s határa rugalmasan változhat. A földrajzi táj ellenben ilyen viszonyt nem fejez ki s nem jelenti konkrét tevékenység konkrét feltételét, térbeli alapja, meghatározója a természeti tényezők összessége, emiatt határa is állandóbb.³ A környezet esetenként természetesen nagymértékben igazodik a táj térbeli kiterjedéséhez.⁴ A földrajz elsősorban tehát a minőségileg különböző tájtypusok meghatározását és elhatárolását tekinti feladatának, s a típusokat meghatározó fő és színező tényezők számszerűsítésével ennek egzaktóságára törekszik.⁵

A számszerűsített földrajzi tájbeosztás szerint azonban a Bodrogeköt mint kistajat nyugat felé nem a Bodrog határolja, hanem a Tokaji(Zempléni)-hegység hegylábfelszínének 200 m tszf-i magasságban húzódó izovonala, s emiatt a Bodrog jobb partja is ide tartozik.⁶ A vizsgált történeti időszakban (1840–1910) a három folyó közti terület nagy része (50 település) Zemplén megye bodrogekői járásához tartozott (kivéve századunk első évtizedét, amikor Szerdahely, Szög, Alsó- és Felsőberecki a sátoraljaújhelyi, Karád, Luka és Vajdáccka pedig a sárospataki járáshoz került). A Bodrogzug három községe, Viss, Kenézlő, Zalkod (amelyet a helyiek Szigetköznek neveznek) azonban Szabolcs vármegye része volt, mert a Tisza a külvilággal való kapcsolattartásban még áradáskor is kisebb akadályt jelentett a Tímár és Zalkod között szinte összeérő löszmagaslatok miatt, mint a Bodrog mocsaras torkolatvidéke vagy a Törökér. E három települést csak a

1 *Trenkó Gy.*, 1909. 300.

2 *Kósa L.–Filep A.*, 1975. 45–46.

3 *Marosi S.*, 1981. 63–64.

4 *Lovász Gy.*, 1981. 160.

5 *Lovász Gy.*, 1981. 160–162.

6 *Marosi S.–Somogyi S.*, 1990. 162. és Magyarország Nemzeti Atlasza 1989. 87.

folyószabályozás nagyjának befejezése után jó fél évszázaddal, az 1950-es közigazgatási reform során csatolták Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez, de közlekedési kapcsolata ma is csak nagy kerülővel, Sárospatak felé van a Bodrog túlpartjával. E három község népi kultúráját több vonatkozásában is a szabolcsihoz hasonlóknak tartották.⁷ A bodrogközi járáshoz tartozó, de a Hosszúrét által a többi községtől elzárt Karád, Kis- és Nagy-cigánd szintén Szabolccsal tartott inkább kapcsolatot.⁸ A Bodrogköz „nyaka”, vagyis az a vidék, ahol a Tisza leginkább megközelíti a Latorcát, Csap és Salamon határa pedig a történeti Ung vármegyéhez tartozott. A bodrogközi járás nyugat felé Vajdácská és Luka határánál véget ért. Innentől lefelé a Bodrog bal partján a Sárospatakhoz tartozó Kispatakok kivételével nem volt település, ellenben a jobb parti községek határa Ardótól Tokajig (Vámosújfalú kivételével) mind átnyúlt a Bodrogközbe. A Tisza mentén 4 szabolcsi falu (Balsa, Bercel, Timár és Vencsellő) határszéle szintén a túlparton ért véget. Figyelembe kell azt is venni, hogy a földrajzi táj a vizsgált időszakban megváltozott, hiszen a Tisza és a Bodrog medre (a Latorcát csak a II. világháború után szabályozták) a kanyarulatok átvágása miatt eltolódott.

Végeredményben a vizsgálandó területi egység meghatározásához a munka céljából kell kiindulni.⁹ Ez pedig az, hogy a Bodrogköz természeti viszonyait a folyószabályozások idején jellemezzük. Ezért vizsgálati területnek a három folyó által határolt területet választottam, azaz a történeti Zemplén megye bodrogközi járását, hozzávéve mindazon területeket, amelyek a szabályozatlan Bodrog és Tisza közé esnek, s azért a vízmunkálatok előttit, mert ahol egy község földjeit valamelyik folyó határolja, ott a határvonal az eredeti meder középvonalát követi még ma is.¹⁰

Földtörténet és felszínfejlődés

A Bodrogközben felszínen levő kőzetek közül a legidősebbek a földtörténeti harmadidőszak második felében (neogén) keletkeztek. Az ekkor az Alföld helyén hullámzó Pannon-beltő peremén, Sátoraljaújhely és Munkács között egy törésvonal mentén tűzhányók keletkeztek. Ezek megmaradt anyaga alkotja a Bodrogköz északi részének kisebb hegyeit: a Helmecei-dombság, a Szomotori-domb és a Nagykövesd fölött emelkedő Tarbucka nyugati része – amelyet Bakhegynek is hívnak – andezitből, míg a Tarbucka zöme riolitból és dácitból áll.¹¹ A Pannon-beltő egyre sekélyebb lett, s végül a környező hegyekből a folyók által beszállított hordalék feltöltötte. E legyezészerűen szétterülő hordalékkúpok anyaga viszonylag egyenletesen ülepedett le s nagy kiterjedésű üledékes rétegsort, illetve homoktáblákat hozott létre.

A pleisztocénban, amikor az éghajlat hűvösebb lett s ez a vidék az észak felől előrenyomuló szárazföldi jégtakaró környékéhez tartozott, a folyók hordalékkúpjának anyagát a gyenge növényzet nem tudta megkötni s azt az északi szelek megbontották. A finomabb iszapfrakciót a szél messzebbre szállította, s ahol növényzet volt, megkötődött

7 *Trenkó Gy.*, 1909. 305.

8 *Dankó I.*, 1964. 146., 1986. 25.

9 *Csatári B.*, 1983. 11.

10 A Bodrogköz pontos természetföldrajzi határa ott húzódik, ahol a Latorca és a Tisza legjobban megközelíti egymást. Én azonban két okból is célszerűnek találtam a történeti határhoz való igazodást. Egyrészt a földrajzi határ képzeletbeli, nem olyan markáns, mint egy folyó és másrészt ez a vonal nem faluhatáron húzódik, hanem Csap határát kettévágja.

11 *Valter I.*, 1974. 2.; *Bogoly J.*, 1984. 13–14.; *Trenkó Gy.*, 1909. 297.; *Trenkó Gy.*, 1909. 295. szerint Szerdahely és Szomotor között fennmaradt egy, az aljzataból származó, feltehetően óidei kvarcit rög is a lösztakaróba ágyazva, ezt azonban az újabb leírás (*Bogoly J.*, 1984.) már nem említi.

és lösz keletkezett belőle; a nehezebb homokot pedig a légmozgás futóhomokként szállította, majd buckákba halmozta.¹² A Bodrogköz ekkor legalább annyira futóhomokos terület lehetett, mint ma a Nyírség.¹³ E két terület a pleisztocénban még összefüggött, mert a futóhomok mindkét helyen ugyanolyan karakterű (helyben képződött, alig koptattott).¹⁴ A legtöbb futóhomok a hidegmaximum idején, 24–25 ezer éve képződött.¹⁵ Ahol a futóhomok lösszel is keveredett, ott a löszös homok a buckák alakját konzerválta.¹⁶

A pleisztocén végéig a felszín kialakításában a folyók és a szél munkája egyaránt fontos volt, de később egyre inkább az előbbieket hatása került túlsúlyba. Az Északkelet-Alföldön az Ondava, a Laborc, a Latorca, az Ung, valamint a Tisza és a Szamos őse óriási mennyiségű hordalékot szállított a fiatal süllyedék nyugati, illetve keleti területére.¹⁷ Ekkor még az előbbi négy folyó É–D-i futású volt, s csak a mai Kőrös-vidék környékén egyesültek az ott ÉK–DNy irányban folyó Tiszával.

Mintegy 20 ezer éve azonban a Szatmár–Beregi-síkság és a Bodrogköz területe süllyedni kezdett, s emiatt a Tisza elhagyta a mai Érmelléket, ÉNy felé fordult és ott vette fel jobb parti mellékfolyóit.¹⁸ Ebben a fiatal süllyedékben a folyók állandóan változtatták medrüket, erősen átalakították, oldalazó erózióval letarolták a homokbuckák egy részét,¹⁹ kanyargásaik nyomán mindenfelé finomszemű hordalékot raktak le először a vidék keleti, majd nyugati részén.²⁰ Így a Dél-Bodrogköz területének csak 10%-án maradt meg a pleisztocén futó- és löszöshomok.²¹

Az utóbbi 10 ezer évben a Tisza többször is medret váltott, előbb a mai Tice, majd a Karcsa, s újra a Tice vonalán folyt nyugat felé, s közben meg-meglátogatta az egyre süllyedő Hosszúrétet is. A Bodrog hatalmas kanyarulatai arról vallanak, hogy egykoron a folyó a Tisza vizével egyesülten futott itt. 2600 éve került a Tisza és a Bodrog a mai helyére, de a Bodrog torkolata állandóan vándorolt, egy ideig Tokaj előtt, majd a Taktaközben sietett a Tiszába.²² A folyók medrűktől távolodva egyre finomabb szemű hordalékot raktak le, az elhagyott medrek és a megmaradt homokhátak rossz lefolyású közét pedig réti agyaggal borították. A lefolyástalan területeken – elsősorban a Hosszúréten – lápok képződtek. Ezt a természetes folyamatot csak a folyószabályozás szakította meg.²³

Domborzat

A Bodrogköz domborzata nem annyira egyhangú, mint ahogyan egy folyóvíz által feltöltött síkságtól várnánk, különösen nem az északi és keleti részén. Három fő domborzati elemet különíthetünk el: a 150 m fölé emelkedő dombokat, a 100–130 m-es fu-

12 Pécsi M.–Sárfalvi B., 1960. 15–16.

13 Trenkó Gy., 1909. 297.

14 Borsy Z., 1953. 409., 415.

15 Borsy Z.–Félegyházi E., 1982. 23.

16 Marosi S.–Somogyi S., 1990. 162.

17 Bulla B., 1964. 92.

18 Borsy Z.–Félegyházi E., 1982. 23.

19 Bulla B., 1964. 96.; Marosi S.–Szilárd J., 1969. 34.

20 Borsy Z.–Félegyházi E., 1982. 30.

21 Marosi S.–Szilárd J., 1969. 33.

22 Borsy Z., 1953. 413–414.; Borsy Z.–Félegyházi E., 1982. 30–31.

23 Borsy Z., 1953. 414., 417.; Borsy Z.–Félegyházi E., 1982. 31.

tó- és löszöshomok-dombokat és halomvidékeket, valamint a 105 m-nél alacsonyabb síkságokat, amelyek azonban a déli és középső részen a 100 m-t sem haladják meg.

A legnagyobb kiterjedésű dombos rész a Helmecsi-dombság. Legmagasabb pontja a Nagy-hegy 264 [261] m,²⁴ mellette a Kis-hegy csak 222 [226] m. A dombság nyugati felén két kisebb hegy emelkedik, a Lingó [Kopaszhegy] 160 [163], és a Pilis 159 [154] m. Észak felé található a 159 m magas Fekete-hegy, amelyet Erős erdőnek is neveznek [160 m]. A Bodrogtól nem messze magasodik a Bodroglak legkiemelkedőbb pontja, a 277 [276] m-es Tarbucka. E hegycsoport több tagból áll, a központi csúcstól É-ra van a Szentiván (273 [277] m), majd egy mélyebb árok után ÉK-re a Csipkés [Nyerges] (210 [209] m). Közvetlenül Nagykövesd fölött emelkedik a Gólya-hegy [Mulató] (179 [180] m). A legkisebb vulkanikus hegy a Bodroglakban a Tarbuckától ÉK-re levő Szomotori-domb (151 [152] m). A dombsági részekben a relatív relief meghaladja az 50 m/km²-t.

A nagyobb homokterületek közül az első kevésbé összefüggő apróbb-nagyobb homokdombok sora, mely a Tice mentén húzódik nyugat felé Battyántól szinte a Bodroglakig. Ez választja el egymástól a Latorca és a Karcsa síkságát.²⁵ Noha kisebb és nem olyan összefüggő, mint a nyírségi homokvidék,²⁶ mégis emlékeztet rá, így Bacska környékét Nyírségnek is szokták nevezni (Nyírbacska).²⁷ Homok a vulkáni kúpok oldalán, nyergében is megtelepül, néha homokos kavicsal együtt. A Tice melletti elszórt halmok iránya legtöbbször É-D-i, azaz a legmunkaképesebb szél irányához igazodik. Gyakran parabolabucka²⁸ formát mutatnak, vagyis a Ny-i és K-i oldal megbontott anyagát a szél két karszerű nyúlvány alakjában teregette el. A halmok laposan elnyúltak, 800–1500 m hosszúak, 100–200 m szélesek és a 8–10 m magasságot ritkán haladják meg, azaz e vidéken a relatív relief 10–25 m/km², de gyakran a 10-et sem éri el, s a buckák közti síkságokon 2–5 között marad.

A legváltozatosabb és a legnagyobb futóhomok térszint Agárd és Rozvány térségében találjuk. Itt a felszín egyharmada a lápból és a folyami hordalékból kiemelkedő homoksziget. Jellemzője, hogy a buckák, a köztük levő szélbarázdák, árkos kifúvások és az ezek végén fölépült garmadák alakja, mérete még a legutóbbi időkben is változott a talajvízszint ingadozása és az áradások miatt. A szárazabb időszakban a növényzet nem volt képes megkötni a homokot s azt a szél tovább szállíthatta, míg nedvesebb időben a lár, a víz és a növényzet meggátolta a kifúvást. A legmagasabb képződmények a 15–20 m-t is elérő parabolabuckák. Ezek gyakran asszimmetrikusak; K-i szélük általában hosszabb, a Ny-i satnyább. A garmadák és maradékgerincek valamivel alacsonyabbak (10–15 m).²⁹ A homokképződmények iránya itt is az É-i szélhez igazodik. A relatív relief 10–25, Agárd környékén pedig ennél is nagyobb, 25–50 m/km².³⁰

24 *Bogoly J.*, 1984. 10. Magassági adatai és gyakran a nevek sem egyeznek meg a III. katonai felmérés térképén szereplőkkel. Ezért a katonai felmérés adatait mindenhol feltüntettem szögletes zárójelben, ugyanígy az eltérő neveket is. A Szentiván és a Szomotori-domb neve a térképen nem szerepel.

25 *Trenkó Gy.*, 1909. 297.

26 *Valter I.*, 1974. 3.

27 *Kántor M.*, 1933. 162.

28 *Trenkó Gy.*, 1909. 297. *Trenkó* eredetileg nem parabolabuckát, hanem barkánt írt. A mai földrajz azonban barkánnak az ellenkező irányba álló karéjú homokformát nevezi.

29 *Trenkó Gy.*, 1909. 298.; *Borsy Z.*, 1953. 415–416.; *Marosi S.–Szilárd J.*, 1969. 35.

30 Magyarország Nemzeti Atlasza 1989. 32.

Egy tagban a legnagyobb területen (10 km²) a Bodrogzugban, a Viss–Kenézlő–Zalkod háromszögben maradt meg a futóhomok. Felét 2–2,5 m vastag löszös homok borítja. Egyes alacsonyabb részein öntésagyag, iszapfoltok találhatóak. A 102–106 m tszf-i magasságú, barázdákkal, garmadákkal, deflációs mélyedésekkel tagolt buckás felszín viszonylag éles határú, szigetszerű „platóként” emelkedik 97–98 m magas környéke fölé. A buckák fő iránya itt is É–D-i. Ez, akárcsak az Agárd és Rozvány közti terület, a Tisza túloldalán levő Nyírség egyenes folytatásának tekinthető.³¹ A relatív relief a Szigetközön belül 2–5, a környékéhez képest 5–10 m/km².³²

A fenti három terület hajdan egységes futóhomokos felszínének a folyók által még el nem pusztított maradványait számos apró buckában, megkötött homokfoltban, homokhátnak nyomozhatjuk a köztük levő vidéken, Dobra, Bély, Perbenyik környékén, Kis- és Nagyérestől és Öröstől a Bodrogig.³³ Csak a mai Magyarország területén, Pácin, Karcsa, Karos, Vajdácská, Luka és Sárospatak Bodrog-balparti határában több mint 50 van belőlük,³⁴ sőt a lapos Hosszúréten is található néhány 4–5 m-es bucka. A fenti területeken a relatív relief 5–10 m/km².³⁵

A Bodrognál területének nagyobb része azonban olyan síkság, amelyet a folyók hoztak létre. A Tiszát 0,5–6 km szélességben kíséri az alluvium, amely a folyó felé durvább, távolabb finomabb hordaléktrétegekből áll, s a parton 99–106, távolabb 96–100 m magas. A Bodrog menti alluviális síkság kissé keskenyebb (0,5–5 km) és anyaga finomabb, vulkáni kőzetekből származó üledék. A Bodrog nem fut olyan magas háton, mint a Tisza, a part mente 97–102, a távolabb eső rész 95–97 m magas, csak Alsóberecki környékén mélyebb (91–95 m). A Latorca jóval kisebb folyó, mint az előző kettő, 103–100 m magas partú háton fut s a mellette levő, kiöntéseivel meg-meglátogatott vidék sem mélyebb 98–100 m-nél. A két elhagyott Tisza-meder közül a Tice 104–98 m magas partok között kanyarog, de a környékén levő terület már teljesen feltöltődött, sehol sem kerül 99 m alá. Ma már a Karcsa háta sem emelkedik ki lényegesen környékéből, 103–99 m magas partjait hasonló magasságú terület veszi körül.

A Bodrognál legmélyebben fekvő, s emiatt az elöntésnek leginkább kitett területei a Bodrog és a Tisza mentén, valamint a központi fekvésű Nagyréten és Hosszúréten vannak. Ezek a síkságok a legegyszerűsebbek (relatív relief 2–5, átlagban 4 m/km²).³⁶ A mélyen fekvő területek kissé medence jellegűek, mert a közepük felé is letjenek. A Leányvár és Ricse közti Fokerdő széle 102–100, közepe és déli része csak 99–98 m magas van. A Karos és Karcsa közötti Nagyrét alja 97 m. A Bodrognál kisebb lokális mélyedései 96–97, a Karád melletti tavak vízszintjei szintén 96 m-en vannak. A Hosszúréten nagy kiterjedésű tájának legmélyebb pontja 93 m a Felinkert lánban Pácin és Cigánd között. Mivel a Tisza jelenlegi középvízszintje ennél 2 méterrel magasabb, s régen a folyót kísérő hát is alacsonyabb volt a mainál, a Tisza már középvíznél elárasztotta a Hosszúréten egy részét.³⁷

31 *Trenkó Gy.*, 1909. 298–299.; *Borsy Z.*, 1953. 416.; *Marosi S.–Szilárd J.*, 1969. 33., 35.

32 Magyarország Nemzeti Atlasza 1989. 32.

33 *Trenkó Gy.*, 1909. 298.

34 *Marosi S.–Szilárd J.*, 1969. 35.

35 Magyarország Nemzeti Atlasza 1989. 32.

36 Magyarország Nemzeti Atlasza 1989. 32.

37 *Réfi Oszkó M.*, 1987. 12., 16.

„Az ártéren a felszínformáknak sokkal részletesebben megkülönböztető, gazdagabb elnevezése van, mint az árvízmentes, mezőgazdaságra alkalmas szinten”³⁸ – írja Andrásfalvy Bertalan a Sárközről. Hasonló változatos elnevezésekkel találkozunk a Bodrogtóban is.³⁹

Pozitív térszíni formára, szárazulatokra, magaslatokra utalnak az alábbi helynevek.

Hegy. Általában a környék legmagasabb kiemelkedése, ami a Bodrogtóban gyakran csak homokdomb.⁴⁰ A terület északi részén emelkedő tűzhányóromokat általában hegynek nevezték. Érdekes kivétel a környék legmagasabb pontja, a Tarbucka nevében a kicsiny homokdomboknál használt elnevezés. A legtöbb „hegy” név tehát Királyhelme (Kis hegy, Nagy hegy, Fekete hegy, Kőrös hegy, Őr hegy, Rozsos hegy, Akasztó hegy), Szentes (Nagy hegy, Pilis hegy, Kopasz hegy, Hosszú hegy, Lengő hegy, Alsó hegy), Nagykövesd (Bak hegy, Szentiván hegy, Csapkés hegy) és Szerdahely (Bálvány hegy, Kis Bak hegy, Nagy Bak hegy) határában található. Ugyancsak sűrűbben fordul elő a „hegy” név a Bodrog jobb parti községekben: Kakas hegy, Cigány hegy, Hosszú hegy (Keresztúr), Vár hegy, Kassai hegy (Kisfalud), Nagy Magos hegy, Kis Magos hegy (Olaszi), Akasztó hegy (Petrahó), Király hegy (Sárospatak). Ahol a domborzat és a mikroklíma engedte, a hegyeken szőlőt termesztettek, s ez néhol a nevekben is kifejezésre jutott: Szőlő hegy (Királyhelme, Nagykövesd, Lelesz). A homokdombos területeken a hegy névhez annak valamilyen természeti tulajdonságát, pl. a méretét, alakját: Hosszú hegy (Agárd, Bély, Semjén), Apró hegy (Lelesz), Nagy hegy (Lelesz-Polyán), Kerek hegy, Kétágú hegy (Láca), földrajzi helyzetét: Vég hegy (Karcsa), funkcióját: Akasztó hegy (Lelesz, Bercel), esetleg egyéb sajátosságát: Szár (vagyis kopasz)⁴¹ hegy (Kisgéres), Veres hegy (Nagytárkány), Jó hegy (Láca) kifejező jelző társult. A kiemelkedéshez gyakran viszonyítanak is: Orosz hegyre járó (Agárd); Égető hegy alatt (Láca). Olykor a hegy nevét meg sem említik: Hegy allya (Kiskövesd), Hegy oldal (Szerdahely), Hegyi földek (Szomotor), Hegy vég, Hegy fark (Királyhelme). Ugyancsak hegyre utal a Messzelátó (Keresztúr), honnan „messze tájra szép kilátás van”.⁴²

Tető. A hegyek, homokdombok legmagasabb vagy magasan levő, aránylag egyenletes felszínű részét nevezik tetőnek. Vidékünkön aránylag ritka, a Bodrog jobb partján is. Példaképp hozható: Szilvás tető, Farkas tető (Luka), Láz tető (Szentes), Nyerges tető (Szerdahely), Henye tető (Keresztúr), Mancsalka tető, Mandalin tető (Olaszi).

Halom. A hegynél alacsonyabb, de még árvízmentes kiemelkedés neve. Feltehetően – az Alföld más vidékeihez hasonlóan – azokat a helyeket nevezték így, amelynek kialakításában a lakosság is részt vett.⁴³ Területünkön ritka, csak a Tisza környékén fordul elő: Hegyes halom (Bercel ill. Kenézlő). Ugyancsak mesterséges eredetű emelkedés

38 Andrásfalvy B., 1975. 3.

39 Az idézett helynevek Pesty Frigyes helynévtárából, valamint a térképjegyzékben felsorolt forrásokból származnak. A forrásokban a nevek írásmódja igen változatos, gyakran ugyanazt a nevet két forrás különbözőképpen írja. Az írásmódot a ma elfogadott helyesírási szabály szerint nem célszerű írni, mert akkor hasonló neveket másképpen kellene írni: Pap-tó, de Pap tava. Ezért a tagokat külön, az előtagokat és a módosító előtagokat nagy betűvel, az utótagokat kis betűvel írom. Így a tagok jól elkülönülnek, s könnyebb felismerni őket.

40 Kováts D., 1984. 232.

41 Kiss L., 1988. II. 524.

42 Pesty F., 1864. Keresztúr

43 Réfi Oszkó M., 1987. 20.

a Tündér hányás (Kistárkány), mely „nevét onnan vette, hogy egy éjjel épült a Tisza kiszakadás védelmére közérővel”.⁴⁴

Domb. A hegynél kisebb és alacsonyabb, de még minden időben árvízmentes kiemelkedés neve, emiatt állandó megtelepedésre is alkalmas. Az egész területen használatos név, de igen kevés van belőle, pl. Mikonya domb (Agárd), Sümeg dombja (Kiscigánd), Tálás domb (Pácin), Dula domb (Olaszliszka). A társadalmi életben betöltött szerepét a hasznosítására utaló nevek bizonyítják: Temető domb (Királyhelmece), Kuti domb (Luka), Akasztó domb (Keresztúr), Kalodás domb (Nagytárkány). Magasabb fekvése miatt az elemeknek jobban kitett térszín: Örvény domb (Zalkod), Szeles domb (Vencsellő). Vissen az apróbb dombot dombocnak hívták (Dombocok, Északi domboc).

Hát. A folyóvíz által lerakott hordalékból épül föl, emiatt vidékünkön igen elterjedt. A mederrel párhuzamosan futó, hosszan elnyúlt háta aszimmetrikusak, a meder felőli részük magasabb.⁴⁵ Az állat (ló, marha) hátához hasonlít, mely nem a gerincet, hanem annak két oldalát jelenti, vagyis féloldalas.⁴⁶ Alacsonyabb, az árvizek megfuthatták, de egyes részei ármentesek maradtak. A névadásban majdnem mindig érhez vagy holtágból keletkezett tóhoz kapcsolódik: Piró ér hát (Agárd), Vér tó hát (Béllly), Tó háti földek (Alsóberecki), Alsó tó hát (Karád), Buda tó hát (Lelesz), Szűnyog tó hát (Lelesz-Polyán), Felső Nagy ér hát (Luka), Görbe tó hát (Rad), Latorca hát (Szolnocska), Dobos ér hát (Vajdácaska), Telki tó hát (Zétény). Van, ahol a névadó víz neve már félig kikopott a használatból: Sebes hát (Ricse), Morotva hát (Leányvár). Másutt a hát tulajdonságairól kapta nevét: Száraz hát (Ricse), Hosszú hát (Zalkod).

Gerind, gorond. A hát mellett a legelterjedtebb felszíni formát jelentő név a Bodrogtóban. Andrásfalvy B. a Sárközben görönd névvel jelzett formákat az itteni goronddal tartja azonosnak. Szerinte ezek „az ártérből kiemelkedő kerekded halmok”,⁴⁷ Réfi Oszkó M. szerint azonban a Rétközben „hosszúkás – emelkedett – helyek”, s a folyókanyarulatokban lerakott hátakat jelentik.⁴⁸ A Bodrogtóban a kataszteri térképek tanúsága szerint szintén hosszúkásak, s valószínű, hogy a kanyarulatfejlődéssel keletkező övzáttonyokkal egyeznek meg. Keletkezéséről ugyanezt írja Andrásfalvy is.⁴⁹ Az övzáttony-eredetet támasztja alá, hogy a legtöbb ilyen név az inkább vízjárta, a Bodroghoz, Tiszához közelebb eső helységeekben van, egy részük nevében pedig a közeli víz neve is szerepel: Hót Kengyel tó gerindja (Karcsa), Tiszta tó gerindja (Karas), Ravasz ér gerind (Luka), Közép ér gerind (Ricse), Tekerés ér gerindja (Sárospatak), Farkas tó gerind (Karád). A gerind más földrajzi névhez is kapcsolódhat: Kis Bába homok gerindja (Karád), Égés oldal gerind (Luka). A nevek nagy részében azonban már a gerind önállóan szerepel: Nebáncsfa gerindja (Karcsa), Juhász gerind (Karád), Hornyai gerind (Luka), Nagy gerind (Nagycigánd, Pácin), Hosszú gerind (Ricse), Zsidó gerind (Vajdácaska), Kolló gerind (Sárospatak). A gerind név változata, a gorond sokkal ritkábban fordul elő. Azt is lehet mondani, ugyanazt a térszíni formát másutt így nevezik. Csak Ricsén és Karcán szerepel mindkét név (Hódos gorond – Kaba gerind, ill. Farkas gorond – Nebáncsfa gerindja), csak a gorond szerepel Leányváron (Apró gorond, Magas gorond, Lábagy gorond, Kis Hályogos gorond, Nagy Hályogos gorond), Leleszen (Kéva gorond, Borzva gorond) és Örösön (Nagy Kaba gorondja).

44 Pesty F., 1864. Kistárkány

45 Réfi Oszkó M., 1987. 20.

46 Andrásfalvy B., 1975. 39.

47 Andrásfalvy B., 1975. 37.

48 Réfi Oszkó M., 1987. 21.

49 Andrásfalvy B., 1975. 40.

Gorc. Hasonló a helyzet ezzel a névvel is. Jelenthet meredekebb kiemelkedést,⁵⁰ ami hordalékterlat lehet, de valószínűleg ez is gorond, mert *gorc* helynév csak Pácinban és Nagygyéresen fordul elő. Pácinban akad egy Nagy gerind is, de a nevek többsége *gorc*: Mester *gorc*, Márki *gorc*, Nagy *gorc*, Kis *gorc*, Ronyva *gorc*, Határ *gorc*, Káposztás *gorc*, akárcsak Nagygyéresen: Márton *gorc*, Egynehány fa *gorca*, Császár *gorc*.

Gerenda, korong. Szintén árvízmentes helyre utal. A Gerenda hát (Kiscigánd) nevét valószínűleg a gerind eredeti jelentéséről és hosszúkás alakjáról kapta. A Korong név több falu határából is ismert (Kiscigánd, Pácin) és jelzősen is előfordul: Nagy korong (Kiscigánd), Madaras korong, Hosszú korong (Szerdahely). A korong név a régi magyar nyelvben kerek erdőt jelentett,⁵¹ s ez a kiemelkedés növényvel borítottságára is utal. A korong név kerek jelentése a névadáskor elhomályosulhatott, másképpen nem érthető a két különböző alakú térszín összekapcsolása (Hosszú korong).

Borda. Szintén a gorond hosszúkás, elnyújtott alakját idézi, szinte önmagyarázóan a Borda gorond (Leányvár), a folyóvízzel való kapcsolatot pedig a Vízi borda kiemelkedése (Karcsa).

Győr, gyűr. Ezek a szavak a hajlított, görbe magaslatoakra, buckákra, dombokra vonatkoznak.⁵² Talán ez jelenik meg a Győr homok, Győr talló (Karád), Győri szög (Kistárkány), Gyürös homok (Karcsa) helynevekben.

Bérc, gerinc, orom. Csak egy-egy helynévben fordulnak elő. Szintén jelentősebb kiemelkedéseket jelentenek: Négyfa bérc (Balsa) „emelkedettebb hely”,⁵³ Magas orom (Luka), Nagy gerinc (Őrös).

Homok. A Bodroghközben a pozitív felszíni formákat jelölő nevek közül ez a legelterjedtebb, több található belőle, mint a többiből együttvéve. Nemcsak kiemelkedést, de talajtípust is jelent. Homokdombos területeken változatos és jól tagolható felszíni formakincse miatt az egyes dűlőket előszeretettel különböztették így meg, s adták nekik a homok nevet. A gerind, gorond sohasem homokos (P). (A zárójelben levő nagybetűk A-tól S-ig az adatközlőket jelentik. A betűk feloldását lásd az adatközlők felsorolásánál.) Előnevét méretéről, alakjáról, tulajdonosáról vagy egyéb természeti tulajdonságairól kapta. Pl. Úszó homok (Kiscigánd), ami valószínűleg azt jelentette, hogy a jóság rá csak a lábba vágott víziúton juthatott ki. Sokszor a mellette levő vízről kapta a nevét: Arany tó homok (Karas), Fehér tó homok (Lelesz-Polyán), Sebes homok (Szolnocska). Jellemezték kopárságát: Poros homok (Pácin, Vajdácská), Kopasz homok (Pácin), Kopár homok (Kistárkány), Ritka homok (Kisgyéres), Futó homok (Nagyrosvágy), felszínét: Gombodás (gombócos)⁵⁴ homok (Kaponya), Púpos homok (Lelesz), Hegyes homok (Őrös).

Sziget. A folyó- és állóvizek által körülölelt kiemelkedés, bár régebben jelentett mocsárból kiemelkedő dombot, halmot, erdőt és ligetet is.⁵⁵ Vidékünkön ezt igazolhatja, hogy olyan községeknek határában is van sziget helynév, amelyek nem az öt folyó valamelyike mellett települtek (Láca, Cséke, Ricse, Semjén). A sziget név gyakran önmagában is helynév volt: Szigetek (Karcsa), Sziget tó, Sziget part, Sziget fark, Szigetköz (Lelesz – a leleszi Sziget valójában a Tice egy lefűződött holtága által csaknem teljesen körülölelt terület), Szigeti rét (Cséke), Sziget (Olaszi, Kenézlő, Zalkod). Kaphatta nevét

50 Kováts D., 1984. 231.

51 TESz II. 580.

52 Andrásfalvy B., 1975. 40.; Kiss L., 1988. I. 549.

53 Pesty F., 1864. Balsa.

54 TESz I. 1073.

55 Andrásfalvy B., 1975. 36.

a körülötte levő vízről: Felső Detka sziget, Vég tó sziget (Karád), a szomszédos faluról: Karosi szigetek (Karcsa) vagy tulajdonosáról: Pap sziget (Kisgéres), Poth sziget (Őrös).

Zátony. A vízfolyás medrében időszakosan összehordott homok, illetve iszap, mely a vízből még alig emelkedik ki és a növényzet is éppencsak megtelepedett rajta. Ezt jelzi, hogy helynévként leggyakrabban egyedül áll, még nem kapott tulajdonságát jellemző előtagot: Zátony (Bacska, Rad, Szerdahely, Szinyér, Szomotor, Vécs, Bercel), vagy Zátonyok (Zétény). Legfeljebb földrajzi helyét jelzik: Gothárd megetti zátony, Szoros zátonya (Lelesz), Alsó zátony (Rad, Szerdahely). Az odahordott iszap színére utal a Sötét zátony név (Zétény). Veszélyeztetettsége miatt csak legelőként vagy rétként használható. Növényzetére és használójára utaló nevek is vannak: Füves zátony (Lelesz), Bíró zátony (Lelesz-Polyán).

Szög. A folyóvíz kanyarulatai által körülölelt terület. A Bodroghöz öt jelentős vízfolyásának valamelyike érinti az egyes helységek határát, s rengeteg ér is van. Így nem csoda, hogy számtalan helynévben fordul elő. Akad, hogy egy kisebb vízfolyásról kapja nevét: Zabos ér szög (Dobra), vagy azt jelölik, hogy holtág van mellette: Kár szög körüli tó (Lelesz-Polyán). Legtöbb esetben azonban jellegzetességéről: Mogyoró szög (Karos), helyzetéről: Csernyi szög (Királyhelme), tulajdonosáról: Kisbíró szög (Láca) stb. kapta nevét. Hasonló helyet jelent a *zug*: Fűzfa zug (Sárospatak), a *szug*: Kesely szug (Szentés), Ördögös szug (Agárd), és a *szugoly*: Kováts szugoly (Bélly), Gát szugoly (Luka).

Oldal. Földrajzi helyhatározó, hegyeknek, gorondoknak, homokoknak, azaz pozitív térszíni formáknak lentebbi, átmeneti részét jelenti, illetve vizek, erdők és egyéb területek melletti részt jelöl. Nevében szerepelhet a névadó hely is: Fűzes ér oldal (Bacska), Nagy tó oldal (Dobra), Nagy Bak hegy oldal (Szerdahely), Kortsmáros homok oldalába (Rad), de le is kophat: Nyárjas erdő – Nyárjas oldal (Szerdahely), Kánás tó – Kánás oldal (Szerdahely).

Máj. Dél felé néző hegyoldal. Területünkön igen ritka: Szőlő máj homok (Karos), Hosszú máj (Kisfalud és Keresztúr).

Fark. Pozitív térszíni formák, tavak vagy területrészek elkeskenyedő vége: Malom ér fark (Karád), Juh tó fark (Lelesz-Polyán), Csipkés hegy fark (Nagykövesd), Telek fark (Rics), Hosszak farka (Szentés). Ilyen helyet jelent sok esetben a *vég* is: Varga tó vég (Királyhelme), Nyárjas vége (Bacska), Falu vég (Szolnócska), Hegy vég (Királyhelme).

A pozitív térszíni formák sokkal jelentősebbek az ártéri haszonvételben, mint a negatívak – a víznevek kivételével. Ezért a negatív formák alig is szerepelnek a névanyagban.

Völgy. A vulkanikus dombok vidékén a hegyek között húzódó, általában vízerózió által létrejött bemélyedést jelent: Hideg völgy (Királyhelme, Szerdahely, Ardó, Olaszi), Bodó völgy (Nagykövesd). Az ártér környékén szélesebb, mélyebb terület, amely lehet a homokdombokba, platókba vágódott alig 1–2 m szintkülönbségű bemélyedés is. Ilyen a Völgybe járó földek (Kaponya), Hideg völgy (Rics), Sötét völgy, Tökös völgy (Balsa), Fás völgy (Vencsellő), Karcon völgy (Bercel).

Vápa. Keskenyebb bemélyedést jelöl, pl. Papseggi vápája (Szerdahely) és Feketéné vápája (Nagygéres). Két azonos magasságú térszín közötti alacsonyabb átjárót jelölhet a *Szurdok* (Királyhelme), a *Szoros* (Lelesz), hirtelen kimélyülést a *Szakadék* (Olaszliszka), Cser szakadék (Királyhelme). Időszakosan vizet szállító völgyet jelöl a Nagy *Aszó*⁵⁶ helynév (Vencsellő), s talán gyakrabban vizet hordó árkot az *Or* ér.⁵⁷ A *Garád* (Kisfalud), *Ga-*

⁵⁶ Takács Lajos 1980. szerint az *Aszó* helynév inkább az irtással, a kéreg lehántásával végzett fapusztító munkákkal áll kapcsolatban (135–143.)

⁵⁷ Kiss L., 1988. I. 283.

radnya (Agárd), *Garadka* (Karád) jelenthet vízmedret, árkot is.⁵⁸ A *torok* egy kisebb bevágódás csatlakozása egy nagyobbhoz: Fösvény torok (Luka).

Gödör. Kerekded, üstszerű, kis területű mélyedést jelent. Általában a kifolyó árvíz nyoma: Gödör (Rad, Kiscigánd). A kisebbet Gödöcsnek hívják (Láca). Ha területe vagy környéke művelés alá vethető, már nevet is kap: Lakatosné gödre (Nagygéres), Janka gödri (Sárospatak), Homokos gödör (Nagycigánd). Gödör lehet a neve a vályogvetés alkalmával, vagy a szabályozás földmunkái alatt készített bemélyedésnek is.⁵⁹

Hagyás. Tisza hagyásnak nevezik a Tisza áradása alkalmával kivájt gödröket (Kiscigánd).

Lyuk. A névanyagban szinte csak Ravasz lyuk összetételben fordul elő (Királyhalmec, Semjén, Kisgéres, Nagygéres, Kistárkány), ezért lehet, hogy rókalyukat jelöl. Az egyetlen kivétel a Bába lyuka (Láca).

Fenek, fenék. Sekély, időszakosan kiszáradt tavak medrének középső részét mondják fenéknek.⁶⁰ Ha kiszárad, rétnek, legelőnek használható. Tavát jelöl a Köles fenék, Péter fenék (Luka), Nagy fenék (Szerdahely), rétet a Sásas fenék (Alsóberecki), Széles fenék (Luka), Fenek (Szolnocska), Zsidó gerind alatti fenék (Vajdácaska), Kereszt fenék (Keresztúr), Szabad fenék (Olaszliszka), legelőt a Köles fenék (Karos), szántót a fenékről elnevezett, de csak a környékén levő Szög fenék (Kistárkány) és Fenék szeg (Boly).

Lapos, lapis, lapác. A teljesen kiszáradt és sík tómedret mondják laposnak. Keresztúr kivétel, itt a Nagy és Kis Lapis: szőlőhegy. A laposokat általában már művelésbe vonták, a vizsgált korszakban csak a királyhalmeci Nagy Lapis tó maradt állandó vízfelületnek, a Felső lapos (Béllly), Lapos (Karos), Nagy bánti lapos, Kis bánti lapos (Láca), Beleeső lapos, Kis lapos (Keresztúr) rétet, a Nagy Lapos (Ricse) legelő, sőt a Lapos (Rozvány) és a Felső lapos, Török lapos, Középső lapos (Viss) és a Nagy lapos (Zalkod) már szántóként van számon tartva a földkönyvekben. A lapác lapályt, sík vidéket jelent:⁶¹ Szabó lapáca (Karád).

Part. Az egykori és állandóan folyó vizek medrének szélét:⁶² Sziget part (Lelesz), Hót Tisza part (Kistárkány), Hajó ér part (Szolnocska), Erge part (Nagycigánd), illetve az ártér és a homokdombok közti peremet⁶³ jelenti: Magas part (Karcsa), Puala part (Lelesz), Magos part (Olaszi), Szálas part (Petrahó).

Éghajlat

A Bodrogeköz éghajlatára az óceáni hatás gyengülése, a kontinentális hatás erősödése jellemző.⁶⁴ Emiatt a földrajztudomány meghatározása szerint mérsékelt meleg, száraz, jelentős vízhiánnyal küzdő terület.⁶⁵ Ez a helyzet azonban részben az utóbbi évszázad klíma- és környezetváltozásának is eredménye, mert a 60-as években még aránylag kedvező vízellátottságú területként írták le, 75–100 mm csapadékhiánnyal,⁶⁶ a

58 TESz I. 1027.

59 Kováts D., 1984. 231.

60 Réfi Oszkó M., 1987. 27.

61 TESz II. 721.

62 Kováts D., 1985. 74.

63 Zelenák I., 1982. 135.

64 Bogoly J., 1984. 16.

65 Marosi S.–Somogyi S., 1990. 165.

66 Marosi S.–Szilárd J., 1969. 41.

harmincas években pedig az átlagos csapadék is 40 mm-rel meghaladta a mai 580 mm-t.⁶⁷ Ugyanekkor felhívták a figyelmet arra is, hogy az itteni klíma igen szeszélyes.⁶⁸

A Bodrogek köz makroklimája az elmúlt 150 év első kétharmadában kevésbé változott, mert a Föld éghajlatát csak a legutóbbi 50 évben befolyásolja jobban az emberi tevékenység. A mezo- és mikroklimára azonban a környezet átalakítása erősen hatott. A terület legfontosabb éghajlati jellemzőit a következőkben foglalhatjuk össze: Az évi napfénytartam 1880–1920 óra, ami az utóbbi időben növekedik, ebből következően viszont a borultság mértéke csökken (58–62%-ról 55%-ra). A tél derültebb, a nyár felhősebb. A ködös napok száma 30–40. Az évi középhőmérsékletben is emelkedés mutatkozik, 40 éve 8–9 fok volt, ma 9,1–9,7 fok. A fagymentes időszak is hosszabb néhány nappal és több a hőségnapok száma, de a tavasz kezdete így is később van, mint az Alföld más vidékein. Ez az Alföld egyik legszelesebb vidéke, s a szél leggyakrabban É-ről fúj. A csapadék inkább késő tavasszal és nyáron (tehát a tenyészidőszakban) hullik. Jellemző a tavasz eleji szárazság; márciusban ez az egész Alföld legszárazabb területe. A legkevesebb csapadék a középső területeket öntözi, mennyisége K felé lassabban, Ny felé gyorsabban növekszik. A hótakarós napok száma is hasonló eloszlást mutat: É-on 50–60, középpütt 29–35, a Bodrogek zugban 40–50. A hótakaró vastagsága is hasonló képet mutat: feltűnően vékony a Bodrogek köz déli-középső részén, átlagban a 4 cm-t sem éri el, másutt 4–6, É-on 10 cm vastag. A vékony hótakaró oka a kevés csapadék, a szeles, napos, száraz hideg.⁶⁹

A bodrogek köziek is azt tartják, hogy éghajlatuk igen változékony, de főképp szeles. „Ha a szél megkezd fújni, fúj az két hétig egyfolytában” (O). Az erős szél Karcsára a kövesdi hegy felől (vagyis északról) érkezik (R). A vihar, a „sárkányfark” a tetőcserepet úgy elvitte, hogy a szomszéd határban találtak rá (J), a szekeret meg áttette a szomszéd udvarára (O). A csapadék is szeszélyes, amikor a környéken esik az eső, itt csak szél van, de ha megjött, nem tudott kimenni, esett és esett egy hétig (N). Ilyenkor a sárból az útra hordták ki a gabonakereszteket (Q), s augusztus 20. körül, ha nem csépellék el, a mag már kizöldült (D). A Bodrogek közben mindig kevesebb esik (I), mert a „hegyek elviszik a felhőt”, s a folyó is „szívja magához a borulatot” (J). Nagyobb aszály csak 5–10 évente köszönt be (S). Telente volt, hogy a nagy szélben a háztetőig ért a hófúvás, máskor meg hó nélkül mind kifagyott a vetés (Q). Tavasszal volt olyan fagy, hogy szem nem maradt a gabonában (I), máskor meg június 16-án a tengeri is lefagyott (K). Nemhiába mondták a helyiek: „Szervác, Pongrác, Bonifác, meg Zsófia is lehet gyász” (R).

A Bodrogek köz mezoklimája azonban a múlt században más volt. Ez ugyan nem befolyásolta a makroklimát,⁷⁰ de a helyi gazdálkodáshoz kedvezőbb körülményeket nyújtott. A vízhiányt az árvizek öntöző hatása,⁷¹ a nagyméretű szabad vízfelület⁷² és a láb feletti levegő nagyobb páratartalma miatti kisebb párolgási veszteség csökkentette. Akkor még nagyobb területet borítottak az erdők, amelyek helyben szintén mérsékeltek az időjárás szélsőségeket. Közvetlenül a lápos területek fölött viszont hűvösebb volt,

67 Kiséry L., 1935. 6.

68 Kántor M., 1933. 163.

69 Bacsó N., 1959. 93–256.; Marosi S.–Szilárd J., 1969. 40–41.; Bogoly J., 1984. 16–18.; Marosi S.–Somogyi S., 1990. 163.

70 Bulla B., 1964. 218.

71 Molnár G., 1990. 55.

72 Bulla B., 1964. 182.

mert a víz nagyobb fajhője miatt lassabban melegedett fel, mint a talaj, de mivel az alatta levő rétegek rossz hővezetők, ezt a meleget éjszaka gyorsan kisugározta.⁷³

Az éghajlat a helynevekben alig jelenik meg, mert nagyobb területre jellemző és nem annyira jellegzetes, hogy egy nevet hozzá lehessen kötni. A helyi mikro- vagy mezoklíma tükröződik néhány ilyen helynévben: Melegcse tó (Béllly), Hideg tó (Őrös), Hideg völgy (Királyhelmece, Ricse, Szerdahely, Olaszi), Nagy hideg völgy (Ardó), Szeles domb (Vencsellő).

Vízrajz

A Bodrogek teljes területe a Tisza vízgyűjtőjéhez tartozik. A vízgyűjtő folyóhálózata nem mondható sűrűnek, a permeábilis (vízáteresztő) kőzetek (löss, futóhomok) elterjedtsége és a viszonylagos csapadékszegénység miatt.⁷⁴ A terület három fő határoló folyóján kívül azonban sok, az év egy részében vizet vezető ér és a történeti időkön át is aktív folyó hálózata be a szabályozások előtti Bodrogek.

A terület legfontosabb folyója a Tisza. Záhonytól összeszűkülve, éles kanyar után érkezik ide, s a Tokaj és Rakamaz közötti újabb szűkületig,⁷⁵ ahol felveszi a Bodroget, 166 km-en át kanyargott.⁷⁶ A szabályozás előtt esése igen kicsi (4,6 cm/km) volt, ezért hordalékának egy részét lerakta s ezen az állandóan feltöltődő háton – árvizek idején gyakran több fattyúágra szakadva – haladt. Kanyarulatai mindkét irányban igen erőteljesen kifejlődtek, és folyásirányban állandóan eltolódtak. Mai medre alig több mint fele olyan hosszú (88 km); az átvágásokkal majdnem kiegyenesítették. Áradáskor a parti hátakat áttörve jutott ki az ártérre s táplálta annak számtalan erét, lápját, tavát. Az árvizek maximális szintje azonban 2–3,5 m-rel alacsonyabb, a kisvíz szintje 2–2,5 m-rel magasabb volt, mint a szabályozás után, vagyis a vízjárás sokkal kiegyenlítettebb volt. Az árvizek ideje (a hóolvadás utáni⁷⁷ és a kora nyári „zöldár”⁷⁸) nem változott, de időtartama igen: a szabályozás előtti ár a kisebb esés, a hosszabb pálya és az ártérre való kifutás miatt lassabban tetőzött és tovább tartott.⁷⁹

A Bodrogek lényegében a Bodrogek határában keletkezik, ui. forrás nélküli folyó: a Tapollyal megerősített Ondava és a Laborcot felvett Latorca Szentmária fölött egyesül és Bodrogek néven fut tovább. Igen sok vizet szállít, mert vízgyűjtője csapadékos, de a hordalékkúp-övezet nagy víztartó képessége elnyújtja az árhullámot és mérsékli annak hevesességét. Esése ugyan csak 3,5 cm/km volt a szabályozás előtt, de feltöltő hatása kisebb volt, s szigeteket sem képezett, csak zátonyokat, mert a forrásfolyói már korábban lerakták hordalékukat. A szabályozáskor azonban rosszul vezették vonalát, ezért medre feltöltődik a Tokaji(Zempléni)-hegységéből bejutó hordalékkal.⁸⁰

A Bodrogek „forrásfolyói” közül a Latorca a legjelentősebb. Rendkívül kanyargós medrét csak az 1960-as években szabályozták.⁸¹ A Bodrogek közepén húzódik a Tisza két elhagyott medre, a Karcsa és a Tice, amelyek a történelmi időkben még jelentős

73 Fábán S., 1939. 114–117.

74 Bulla B., 1964. 236–237.

75 Glaser L., 1939. 298.

76 Marosi S.–Szilárd J., 1969. 45.

77 Marosi S.–Somogyi S., 1990. 163.

78 Váler I., 1974. 4.

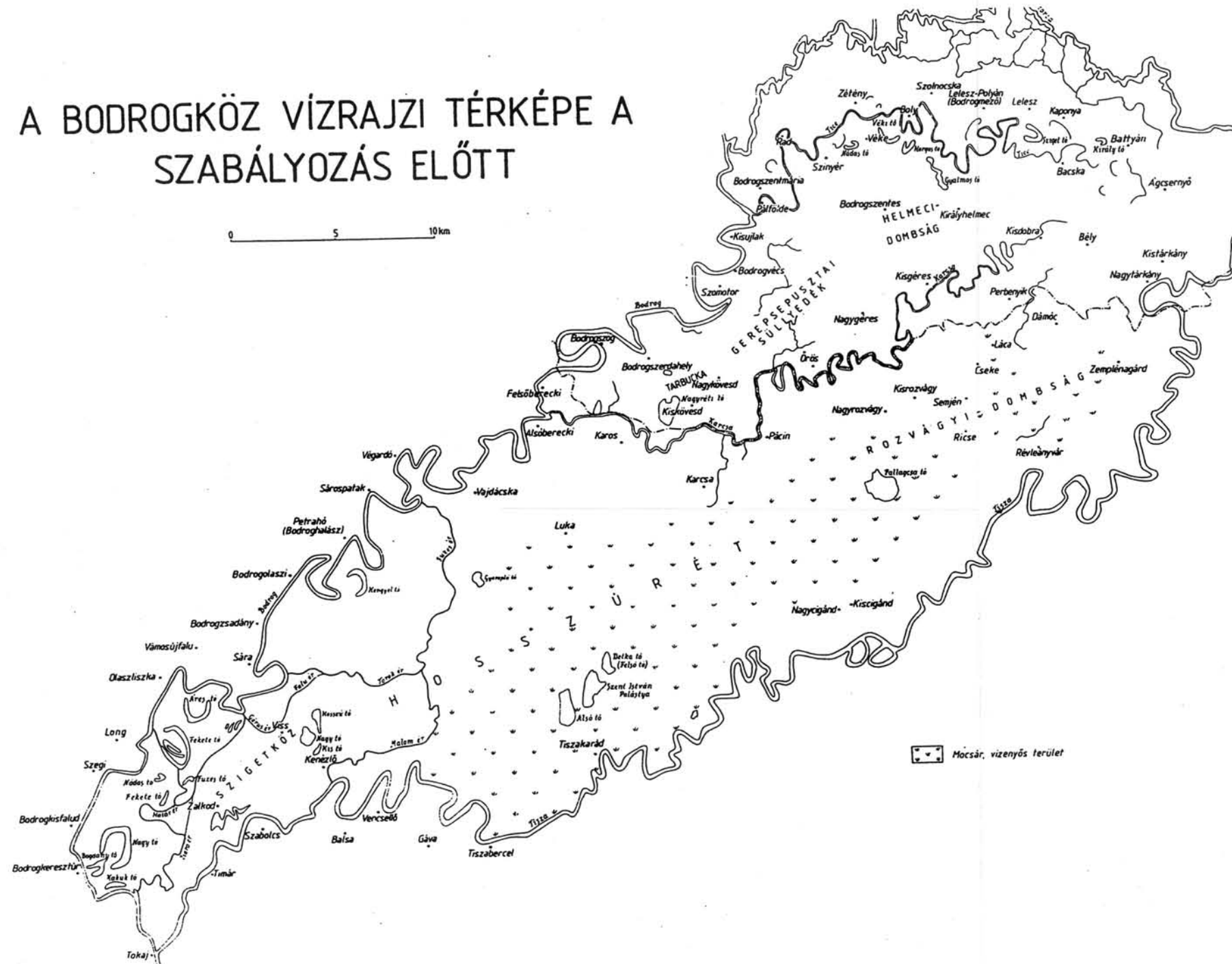
79 Botár I.–Károlyi Zs., 1971. 7–8., 14–15.; Marosi S.–Szilárd J., 1969. 44–45.

80 Marosi S.–Szilárd J., 1969. 50.; Trenkó Gy., 1909. 313.

81 Bogoly J., 1984. 11.

A BODROGKÖZ VÍZRAJZI TÉRKÉPE A SZABÁLYOZÁS ELŐTT

0 5 10 km

vízmenyiséget szállítottak. Kapcsolatuk azonban már a szabályozások előtt megszakadt a Tiszával. Valahol Kistárkány körül szakadtak ki és egymással, valamint a Latorcával is gyakran összefolyva haladtak nyugat felé.⁸² Az északi részen folyó Tice nevében is őrzi eredetét. „Még a' Tiszának is Zemplény felé mutat utat a' belőle ki szakadó Titze folyó, 's a' Tisza tagadhatatlanul hajlandó a' Bodrog felé, sőt a' Bodrog közti Hosszúrétnek vizei is nyilvánáságosan azt mutatják a' Füzes ér körül, hogy a' Tiszának nagy hajlandósága van a' Bodrog felé.”⁸³ Néhány száz éve még hajózható volt, és a söt szállító hajósok szívesebben is használták, mint a sebes és örvényes Tiszát.⁸⁴ Már a múlt században is inkább csak a nyugati részében maradt víz, s itt is akadnak feliszapolódott részek, a nagyobb árvizek azonban medrét még gyakran feltöltötték. Medre Battyántól Szentmáriáig követhető.⁸⁵ A Karcsa jelentékenyebb folyó volt, s noha ez is mocsarasodik, Őrös környékén a holtág szélesebb és mélyebb, mint a Tice alsó szakasza.⁸⁶ 1613-ban Allaghy Menyhért zempléni főispán hajóvámszedő jogot kért rá II. Mátyás királytól. 1646-ban I. Rákóczi György németalföldi és velencei mérnökökkel szabályoztatta, hogy a söt ezen szállíthassák Tokajig.⁸⁷ Eredete beiszapolódott, csak Dobrától követhető egészen Szerdahelyig. Karos táján egy ág derékszögben elválik róla és belevész a Hosszúrét mocsarába. Állítólag 1705-ben II. Rákóczi Ferenc parancsára vágták át a Karcsa töltéseit, hogy a vizet a labanc érzelmű Karcsa falu földjére vezessék.⁸⁸

A lentebb fekvő részekben a szabályozás előtt számtalan ér kanyargott, szállította az ár- és belvizeket, összekötötte egymással a mocsarakat, depressziókat. A folyók mentét holtágak kísérték. A legnagyobb összefüggő mocsárvilágban, a Hosszúrétben található a Bodrogköz legjelentősebb tavai (Pallagcsa tó, Alsó tó, Szent István palástya, Detka stb.). Mocsaras területet találunk még Vajdácska, Karcsa és Alsóberecki környékén, a rovágyi dombok között, a Latorca mentében, valamint az Őröshöz tartozó Gerepsepuszta környékén, Szomotor, Nagygéres, Őrös és Szentés vidékén. Ezeket a mocsarakat a Tisza (a Tice, a Karcsa), a Bodrog és a Latorca áradásain kívül a csapadék és a belvíz is táplálhatta.⁸⁹ A legbonyolultabb érhálózata a Karcsa és Szigetköz közötti területnek volt. A bővízű erek nyaranta kiszáradó tavakban és azokat egymáshoz kapcsolva kanyarogtak. A múlt század közepén a Bodrogot még összekötötte a Tiszával egy ér, mely Füzes ér néven Sárospatak felett szakadt a Bodrogba. A vízmenyiség fogyásával és a lejtésviszonyok megváltozásával (hiszen az ártéren a víznek minden cm szintkülönbség számít) az ér két ágra szakadt és a déli (a Malom ér) Kenézlő mellett jutott a Tiszába. Nevéből ítélve jelentékeny lehetett, ha malmot is tudott hajtani, sőt tutajok is áthajózhattak rajta a Tiszáról a Bodrogba. A Szigetközt mindenfelől víz vette körül. Az É-i oldalt lezáró (a Füzes érrel összekötött) Török ér Ny fele a Gérus és a Sebes érrel kapcsolódott a Bodrog mente mocsaraihoz, K fele pedig több más éren keresztül a Karcsa egyik ágához, a Malom éren át pedig a Tiszához. A múlt század elején még létezett a korábban minden bizonnyal jelentékenyebb Határ ér, amely a megyehatárt je-

82 *Trenkó Gy.*, 1909. 302–303.; *Kántor M.*, 1933. 160.

83 *Magda P.*, 1819. 410.

84 *Bogoly J.*, 1984. 12.

85 *Trenkó Gy.*, 1909. 303.

86 *Bogoly J.*, 1984. 12.

87 *Szirmay Antal* Zemplén-leírását idézi *Trenkó Gy.*, 1909. 302. és *Kántor M.*, 1933. 160.

88 *Kántor M.*, 1933. 160.

89 *Valter I.*, 1974. 4–6.

lentette. Ez a rendszer egységes vízhálózatnak tekinthető, de ugyanannak a víznek határonként, sőt gyakran dúllónként is más neve volt.⁹⁰ A Szigetközben szikes tavak is lehetnek: Kis és Nagy Szégés tó (Kenézlő). A Bodrogzug, a Szigetköztől Ny-ra, DNy-ra levő terület mutatja még ma is leginkább a hajdani állapotot: a két folyót többszörösen is összekapcsoló erek, tavak rendszerét, amelyet a folyók mentén morotvák egészítettek ki.⁹¹ Ez kiváló természetes védelmet nyújtott a Tisza és a Bodrog összefolyásánál épült Rákóczi-várnak, de hogy minden oldalról víz vegye körül, a Kapitány tó morotváját még össze is kötötték a Bodroggal.⁹²

A vizek a helynevekben

Eddig csak a nagy területre kiterjedő tavakat, hosszabb utat bejáró ereket tekintetük át. A bodrogi ember számára azonban a vizek, éppúgy, mint a szárazulatok, s főleg egymáshoz való viszonyuk a gazdálkodásban alapvető jelentőséggel bírt, így nem csoda, hogy minden falu névanyagában számtalan víznevet gyűjthetünk. A víznév, s hozzá kapcsolódó szárazulatnév még akkor is megmarad, ha az egykori tó helyét már a szántóföldi művelésbe is bekapcsolták, ezért az egykori vízrajz megállapításánál e nevek nagyon fontosak.

Tó. Nagyobb, többé-kevésbé állandóan vízzel telt mélyedés neve. Egy részük folyóvízből keletkezett, lefűződött holtág, más részüket az árvizek, illetve a csapadékvizek töltötték föl és táplálják. A tó nyílt víztükréből és növényzettel fedett, sekély vízü részéből áll. A növényzettel teljesen befedett tavat *mocsárnak* hívják. Ez a szó helynévként jóval ritkábban szerepel, s gyakran jelző nélkül: Mocsárka (Lelesz-Polyán), Mocsár (Nagy cigánd, Olaszliszka, Sárospatak). A mocsarat valamilyen helyhez viszonyíthatják: Híd mocsár (Kiscigánd), Alsó mocsár (Olaszliszka), jellegzetességéről: Apró mocsár (Lelesz), Vörös mocsár (Ricse), vagy valamilyen növényről nevezik el: Kőrismocsár (Lelesz), Körös⁹³ mocsár (Nagy géres, Ricse), Kákás mocsár (Keresztúr). A tó és a mocsár közötti átmenetet jelenthette a Kis Tiszta mocsár, Nagy Tiszta mocsár (Lelesz-Polyán), a *Posványság* (Szentés) és a Belső *Pocsolya* tó (Láca). A *molyva* hasonló környezetet jelenthetett.⁹⁴ Pesty adatközlője szerint a berceli Molyva rét „ingovány, seppedékes, árvíz járta legelő”.⁹⁵ A molyva név a Bodrogi közben is sok helyen előfordul: Kis Molyva (Bacska), Molyva (Kaponya, Lelesz-Polyán, Nagyrozvágy), Molyva tó (Nagy géres), Molyvás tó (Szomotor), Kender molyva (Lelesz-Polyán, Szolnocska, Zétény), Marton molyva (Lelesz), Solymosi molyva, Szűcs molyva (Szentés), Vilhány molyva (Lelesz-Polyán). A tavak nevében a bodrogi ember kifejezte annak földrajzi helyzetét: Felső tó (Karád), Páciny tó (Nagy géres), Kertmegi tó (Zétény), méretét: Széles tó (Agárd), Kis tó (Káros), Nagy tó (Dobra), alakját: Kerek tó (Rad), Kengyel tó – ami Andrásfalvy szerint kengyelezőt, azaz tekergőt, el-elűnőt jelent⁹⁶ – (Luka), Görbe tó (Nagykövesd), Horgas tó (Karcsa). Ez utóbbi kettő alakja folyóvízi eredetüket is meg-

90 Trenkó Gy., 1909. 304–305.

91 Valter I., 1974. 6.

92 Trenkó Gy., 1909. 306.

93 Körös, körös: szintén kőrísfát jelent. (Kiss L., 1988. I. 796.)

94 Molva, molyva: zombékos, kákás mocsár, posvány. (Kiss L., 1988. I. 154.) Ugyanakkor Bellon Tibor – kéziratoss gyűjtései alapján – a molyvát kiemelkedő hátságának tartja, többnyire homokos dombnak, amely művelésre, gyakran szőlő- vagy erdőtelepítésre is alkalmas terület, s gyakran a pásztorszállásoknak is helye. (Bellon Tibor szóbeli közlése.)

95 Pesty F., 1864. Bercel.

96 Andrásfalvy B., 1975. 15. A Petrahóhoz tartozó Kengyel erdő nevét azonban inkább a kengyel alakjáról kaphatta, mert Pesty adatközlője szerint „kerülete egészen körül örökös vízálló tó volt”.

mutatja. Holtágat jelez a *Morotva* tó (Agárd, Leányvár) és a Kis Morotva (Kistárkány), a Hót Tisza part (Kistárkány) és a Holt Latorca köze (Lelesz-Polyán) helynév is. A nevekben feltűnik a környék növény- és állatvilága: Pázsit tó (Szomotor), Fűves tó (Olaszliszka), Csádé tó (Szolnocska),⁹⁷ Madaraska tó (Királyhelme), és a tó vagy környéke tulajdonosa is: Báró tó (Leányvár), Pap tava (Bély), Eklézsia tava (Kiscigánd), Bíró tava (Vajdácska). A névadás kifejezi a tó színét: Vér tó (Agárd), Arany tó (Karas), Fekete tó (Láca), fedettségét: Tiszta tó (Szolnocska), Gyócs tó (Karád),⁹⁸ vízviszonyait: Mély tó (Kiscigánd), Apada tó (Szerdahely).

Örvény. Árvíz alkotta, vízzel telt mélyedés. E név a Bodrogeközben ritka: Nagy Örvényes, Kis örvény szög (Lelesz), Sebes örvény (Lelesz-Polyán). Hasonló lehetett a *kátyú* (Pap kátyú, Timár) és a *kutyor* (Szanaki kutyor, Szentmária) is. A víz, mint helynév csak a már említett Vízi borda (Karcsa) és a kisfaludi Vízi dűlőnévben szerepel. A *bugy* bugyborékoló vizet jelenthetett: Csóka bugy (Boly).

Forrás. Ez a neve a természetes, földből fakadó vizeknek. Ártéri viszonyok közt nemigen jellemzőek, ezért a helynevekben alig vannak képviselve: Forrás szög (Bacska), Forráska (Bély), Forrás tó (Zétény).

Ér. Az ártér legjellegzetesebb, általában természetes vízfolyása. Egy részük a folyókból szakadt ki és oda is tért vissza, más részük a mélyebben fekvő mocsarakat, tavakat kötötte össze. A hosszabban kanyargó, több falu határában is ismert ereken (Füzes ér, Telek ér, Telebor, Balazs ér stb.) kívül minden falu határában sok apró vízjárás is volt. *Patak*knak ritkán hívták; az anyagban csak két olyan név szerepel: Patak tó (Karas) és Járó patak (Vajdácska), amelyekről feltételezhető, hogy nem Sárospatak városával vannak kapcsolatban. *Csermely* helynevet is csak egyetlen helyen találunk: Csermely szög (Karád). Az ér elágazásának neve *ág*, de itt ez a név is ritka: Két ági (Karád), Kis ág (Sárospatak). Az érnél kisebb és határozatlanabb medrű vízfolyás az *erge*. A Bodrogeközben ez az elnevezés sem gyakori: Fiók érge (Kiscigánd), Ergepart (Nagyigánd). A különböző módon illetve sebességgel folyó vizet is jellemezték. A nagy folyók medrében a kanyarokban az uszadék megakadt: a Nagy akadó sűrűje (Bercel) Pesty gyűjtője szerint „a Tisza kanyarulatába eső zug”. Ahol az erekben csak kis szintkülönbség volt, a víz csak csordogált: Poroszló csorgás (Szentmária), Csorgó ér (Karcsa, Sárospatak), ahol nagyobb, ott folyt: Folyó ér (Karcsa, Sárospatak), néha egészen gyorsan: Sebes ér (Rad, Szinyér, Viss), Zúgó ér (Olaszliszka). Karcsa határában ma ismernek egy Ballagfolyvány nevű eret, amelyben „a víz csak úgy ballagott” (S). Ha elakadt a vízutánpótlás, az ér megállt: Holt ér (Luka), Hót ér (Pácin, Ricse), Holt Telebor (Sárospatak). A névadással leírták az ér vízviszonyait: Mély ér (Alsóberecki, Nagykövesd, Szomotor), földrajzi helyzetét: Helmei ér (Bacska), Határ ér (Nagykövesd), Elő ér (Lelesz), tulajdonosát: Kocsis ere (Agárd), Sánta Jakab ere (Sárospatak), használatának módját: Kaszált ér (Alsóberecki), Malom ér (Ricse), Mosó ér (Örös), egyéb jellemzőit: Nagy ér (Vajdácska), Hosszú ér (Pácin), Szép ér (Lelesz), Sovány ér, Tekerés ér (Sárospatak).

A folyószabályozás nemcsak a felszíni vizek rendszerét változtatta meg, de teljesen átalakította a terület talajvízháztartását is. Ma csak a folyók mentén követi azok vízjárását, a múlt században sokkal nagyobb területen igazodhatott a tényleges elöntéshez. Míg ma erősen ingadozik (2–4,⁹⁹ illetve 3–6 m¹⁰⁰ között), a szabályozás előtt járása is

97 Csádé: csalit, cserjés, giz-gaz. (TESz I. 465.)

98 Gyócs: tiszta vízű tó, nádmentes vízállás. (Kiss L., 1988. I. 544.)

99 Marosi S.–Somogyi S., 1990. 163.

100 Marosi S.–Szilárd J., 1969. 53.

egyenletesebb lehetett. Emiatt a szikesedés sem jelentett még akkora problémát, mint ma.¹⁰¹

Talajok

Magyarországon a modern (genetikus) talajtani kutatás csak századunk elején kezdődött, s az egyes területek feltérképezése pedig napjainkban is tart.¹⁰² A jelenkori kutatás által föltárt talajtípusokat a szabályozás előtti kor talajtípusaival pontosan megfeleltetni nem lehet. A talajképző tényezők közül ugyanis a legaktívabbak (víz és növényzet) megváltoztak, talajjavítás is folyt, s így ma olyan talajokkal is találkozunk, amelyek nemhogy a vízmentesítés előtt nem voltak, de közvetlenül utána sem alakultak még ki (pl. lecsapolt és telkesített síkláp talajok). A ma feltérképezett talajtípusokból azonban minden esetben lehet következtetni a lecsapolás és szabályozás előtti talajtípusra.

A legmagasabban fekvő részekben változott a talaj a legkevesebbet. A Helmeccidomság, a Tarbucka és a homokdombok lejtőin barna erdőtalajt találunk.¹⁰³ A homokdombok egy részén lép föl az ún. kovárványosodás, amely a homok talajosodásának előrehaladottságát jelzi. A kovárványosodás a talajszelvényben a felhalmozódási szint alatt, a nyers homokban levő további agyagos felhalmozódási szinteket jelentik, amelyek javítják az eredeti futóhomok víz- és tápanyaggazdálkodását.¹⁰⁴ E homokok jó minőségét mutatják egy XVIII. századi jegyzőkönyv Ricséről írt sorai: „szakaszonként vagynak nékiek a lápok között olyan homokjaik mellyeken az Isten lábának nyomai észre vehetők, és felettébb nagy kövérséggel adatnak.”¹⁰⁵ Az egyik nagygyéresi kiemelkedés, a Császár gorc, „termékenységtől vette nevét”.¹⁰⁶ Ott, ahol a talajosodás még nem haladt nagyon előre, humuszos homokot találunk (pl. Luka és Vajdácska környéke, vagy a Sárospataki Alsóhatár egyes dombjai).¹⁰⁷ Ezek termékenysége is jobb a futóhomokénál, mert a humusztartalmuk 1%-nál nem kevesebb.¹⁰⁸ A mai vizsgálat szerint azonban a fenti két talaj termékenysége más talajokhoz képest gyenge, a talajértékszám 10 értékű skáláján csak a 8. kategóriába esnek.¹⁰⁹

Területünkön típusos futóhomok már nincs, de régen még lehetett egy-egy bucka taraján, peremén, meg nem kötött foltokban.¹¹⁰ Nagyrozvágyon még helynévben is szerepel (Futó homok), és a földkönyvekben gyakran olvasható a „szélhordta homokok” kifejezés, amely terméketlen tereket jelöl. A bodrogköziek a futóhomokot még ma is szélhordtának hívják (R). A homok színét és talán humusztartalmát jelzi néhány helynév

101 Bulla B., 1964. 284.

102 Stefanovits P., 1981. 7–14.

103 Bogoly J., 1984. 16.

104 Stefanovits P., 1981. 223.

105 Idézi Dankó I., 1964. 147.

106 Pesty F., 1864. Nagygyéres.

107 A különböző talajtípusok lelőhelyét a talajtani térkép ábrázolja.

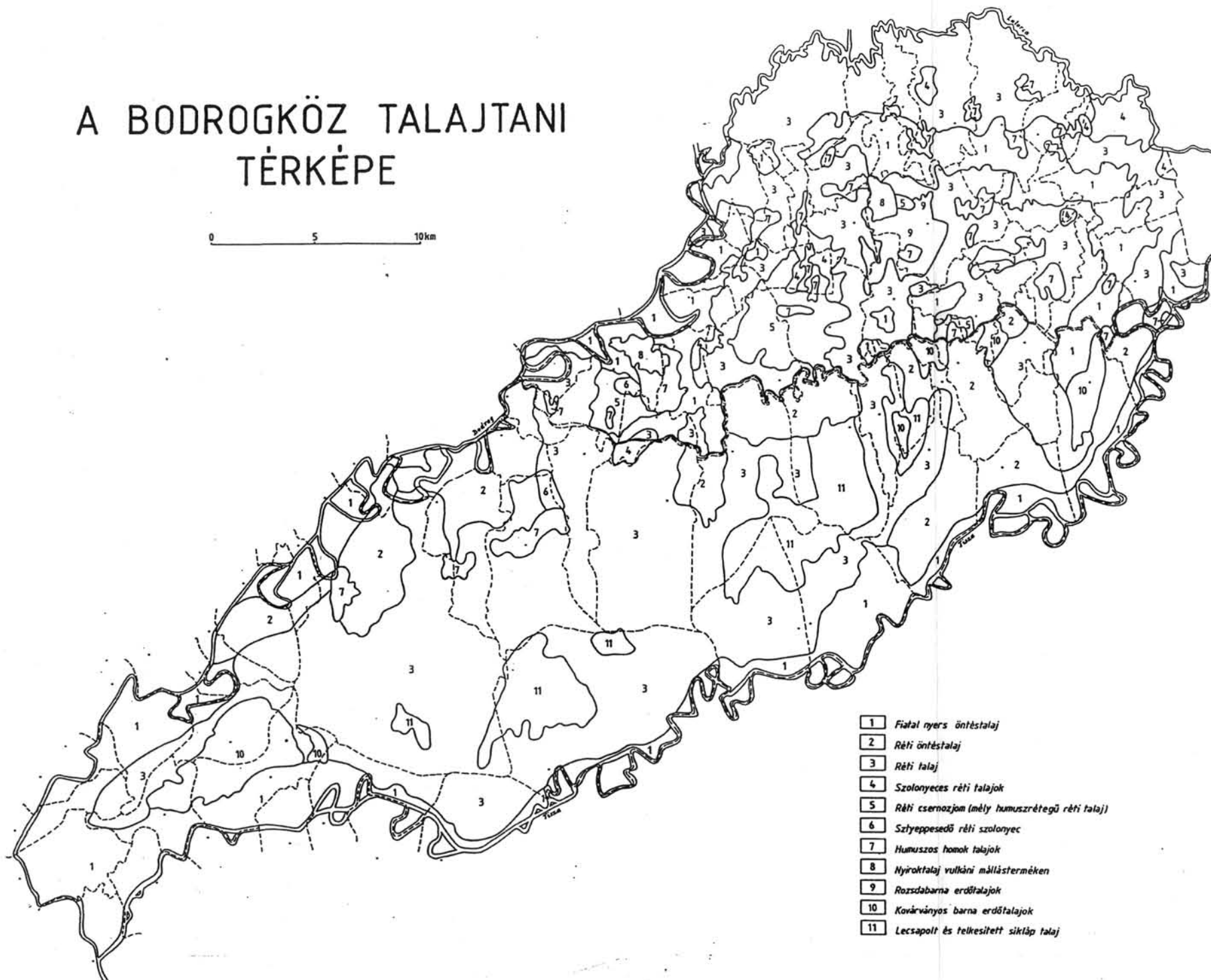
108 Stefanovits P., 1981. 199.

109 Marosi S.–Somogyi S., 1990. 164–165.; Várallyay Gy., et al. 1981. térképe. Talajértékszám: a talaj termékenysége a legtermékenyebb talaj termékenysége százalékában kifejezve. A számsorrend azonban fordított: 1-es az értékszám, ha a termékenység 90–100%, és 10 (a térképen 0-val jelölve), ha a termékenység 0–10%. Közvetlenül a lecsapolások befejezése után az ideiglenesen megnövekvő termékenység miatt a szakírók a homok, öntés és réti földeket, sőt a láptalajokat is kitűnő termékenységűnek mondták. (Kiss K., 1896. 49.)

110 Kiss K., 1896. 49.

A BODROGKÖZ TALAJTANI TÉRKÉPE

0 5 10km

- 1 Fialal nyers öntéstalaj
- 2 Réti öntéstalaj
- 3 Réti talaj
- 4 Szolonyeces réti talajok
- 5 Réti csernozjom (mély humuszrétegű réti talaj)
- 6 Sztyeppesedő réti szolonyec
- 7 Humuszos homok talajok
- 8 Nyiroktalaj vulkáni mállásterméken
- 9 Rozsdabarna erdőtalajok
- 10 Kovárányos barna erdőtalajok
- 11 Lecsapolt és telkesített síkláp talaj

is: Kékes homok (Királyhelme), Penész homok (Szomotor), Barna homok (Szerdahely), Fekete homok (Perbenyik). A Fagyoska homok (Lelesz-Polyán) s talán a Fagyas homoka (Karád) helynév is arra utalhat, hogy a Bodrogtó szélösséesebb időjárásában még a homokba vetett termény is kifagyhat. Homokos talajt jelent a Csorvás domb (Luka),¹¹¹ és valószínűleg a Sárga domb (Bercel) is.

A legnagyobb területet a Bodrogtó központi részén, a magasabban fekvő síkságokon a réti agyag borítja.¹¹² Ezt áradáskor meg-megfuttotta a víz, vagy a belvíz lepte el, de egyébként szárazon állott. Itt a talajképződésre elsősorban a nedvesség és a levegőhiány hatott, s a tavaszi, vízzel túltelített időszakot leszámítva jó víz-, de közepes tápanyaggazdálkodású talaj. Termékenysége 5–6-os.¹¹³ A Bodrogtóban ezt a talajt hívják fekete nyiroknak, a visszamaradt iszap és bomló növénytörmelék színe miatt. Nehezen művelhetőnek tartották. Ragadós, nyúlós állagát jól jellemzi a sárospataki határ „macskaszaros” dűlőneve.¹¹⁴ Rétnak viszont kiváló lehetett: Zsíros rétek (Szerdahely). Pesty Frigyes helynévközlője szántónak is dicséri: a Fekete Napkelet és Fekete Napszalat „széles, fekete búzatermő föld”.¹¹⁵ A mélyebben fekvő részek és tópartok vízzel telített talajaira vonatkoznak a sárral kapcsolatos nevek: Sáros tó (Ágcsenyő, Kistárkány, Viss, Kisfalud), Sároska tó (Sárospatak), Veréb sár (Kenézlő). Szintén csatakos, sáros helyet jelöl az Almás csatrája (Kistárkány),¹¹⁶ a Dagonya (Lelesz-Polyán) és a Dagonyás tó (Bély) is.

Ha a réti talajképző folyamatokhoz kismértékű szikesedés is társul, szolonyeces réti talajról beszélünk (pl. Karos és Kiskövesd között a Karcsa mentén). A Karos és Luka közötti háton a szikesedésen kívül a talajvízszint süllyedése is jellemző; itt a szelvény felső részében a víz hatása már nem érvényesül, s sztyeppesedő réti szolonyec talaj keletkezik. Termékenysége elég gyenge (7 ill. 9.). Ez utóbbi két talajtípus már valószínűleg a vízszabályozás után alakult ki,¹¹⁷ bár régebbi leírások szerint szinte minden falu határában voltak szikes foltok.¹¹⁸ A szikes talajokat ma Karoson „fejérszikesnek” nevezik (H). A helynevekben szikes aránylag kevés helyen, s inkább a Tisza mentén mutatható ki: Sziki (Vajdácaska), Nagy szék, Kis szék (Balsa), Nagy szék (Bercel), Székre járó (Viss). A tavak sőtartalmára, szikes kiválásokra utalhatnak a Fehér tó helynevek (Bély, Lelesz-Polyán, Kisfalud), de a Kis Fejér tó, Nagy Fejér tó (Kisgéres) és Nagy Fér tó (Lelesz)¹¹⁹ is. Néhány helyen a Sós tó név is felbukkan (Karcsa, Lelesz, Pácin), Bély mellett pedig van egy Sós lapos nevű rét. A Tisza mentén, Bercelen található a Kis Sós tó és a Nagy Sós tó, amely „1830 táján elpusztult szóda gyártó gazdagon be épített és jövedelmezett hellység”.¹²⁰

A nagy folyók mentén végig, de különösen a Bodrogtóban a felszín nyers öntéstalajból áll. A Tisza magasabb partja szinte a Tiszától a Bodrogtóig, a Karcsaé foltokban ilyen. Jellemzője, hogy a gyakori vízborítottság miatt a talajképződés mindig új rétege-

111 Kiss L., 1988. I. 342.

112 Bogoly J., 1984. 16.

113 Stefanovits P., 1981. 250–252. Várallyay Gy., et al. 1981. térképe.

114 Gönyey (Ébner) S., 1925. 67.

115 Pesty F., 1864. Laca.

116 TESz I. 487.

117 Stefanovits P., 1981. 244., 249.; Várallyay Gy., et al. 1981. térképe.

118 Trenkó Gy., 1909. 299.; Kiss K., 1896. 49.

119 Kiss L., 1988. I. 468.

120 Pesty F., 1864. Bercel.

ken indul meg s ezért mélyreható változás (pl. humuszosodás) nem tud megindulni. Vízgazdálkodásuk a rétegek szemcseösszetételétől függ, tápanyagellátottságuk közepes, termékenyséjük gyenge (8).¹²¹ A Bodrogekben ezt sárga nyiroknak hívják, s nagyon „súlyos”, vagyis kötött, nehezen művelhető földnek tartják.¹²² Ilyen helyre vonatkozik a Szőke gerind (Ricse) helynév. Cigádon a Tisza melletti öntéstalajt iszapnak mondják (C). Ha – a folyótól távolodva – szemcséesebb lesz, neve akkor „gömörű” (D), vagy „gyömörű” (G). A réti és az öntéstalajok között számos átmeneti forma alakulhat ki, mely mindkét talajtípus jellegzetes vonásait viselheti. Ha ritkábban önti el a felszínt a víz, a talajnak van ideje humuszosodni és ekkor a talaj egyszerre öntés (rétegzett, aránylag kialakulatlan) és réti (humuszos) jellegű. Ha nincs felszínközélen a talajvíz, víz- és tápanyag-gazdálkodásuk kedvezőnek mondható. Termékenyséjük 6–7-es. Ilyen területek vannak pl. a Bodrog felső szakaszán és Dámóc, Ricse, Leányvár környékén.¹²³ A helynevekben a tavak, vizetek, folyók partjának növényzettel még be nem települt részére vonatkozik a Fövényeske (Királyhelmecek), illetve a Fövényes tó (Sárospatok) név. Az áradások által elborított területet jellemez az Iszap legelő (Királyhelmecek).

A „régii vizes világ” miatt a néprajzi szakirodalom a legnagyobb figyelmet a láptalajokra fordította, noha ezek mai változatai (lecsapolt és telkesített formában) csak a Hosszúrét mélyebben fekvő részein és a ricsei homokdombok között fordulnak elő, a Bodrogek ma Magyarországhoz tartozó részének mindössze 9%-án.¹²⁴ A láptalaj jellemzője, hogy mivel állandóan vízzel borított, vagy vízzel telített körülmények között keletkezik, a növényzet maradványai a levegőtlen környezetben nem bomlanak el, tehát tőzeg képződik. Ha legalább időnként levegővel is érintkeznek, megindul a humuszképződés is. Jellemző folyamat még a kotusodás, vagyis az ásványi anyagok felszaporodása, de ennek előfeltétele a csaknem állandó levegőzöttség. Ha a lápokot lecsapolják, s a talajvízszint süllyedése miatt a kapilláris zóna feletti réteg kiszárad, ez a láptalajok tulajdonságaiban lényeges és vissza nem fordítható változásokat okoz. A talaj összezsugorodik, darabokra hull, és a könnyű talajszemcséket a szél könnyen kifújja. A láptalajok általában kedvezőtlen víz- és tápanyaggazdálkodásúak, ezt azonban a telkesítés¹²⁵ előnyösen befolyásolhatja.¹²⁶

Telkesítés helyett a folyószabályozások előtt még elsősorban égetéssel próbálták a talaj termékenyséjét fokozni, de a hamuvá vált anyagot a növényzet hamar felélte, így a talaj gyorsan kimerült, összeesett s a hamut a szél elfújta. Gönyey S. szerint ilyen helyeken keletkeztek a hosszúrétii nagy tavak. Ennek ellenére termékenyebbnek és könnyebben művelhetőnek tartották, mint a fekete és sárga nyirkot,¹²⁷ bár lehet, hogy a népi vélemény csak az első néhány évre vonatkozott. A bodrogekői népnyelv a tőzeges

121 *Stefanovits P.*, 1981. 261–262.; *Várallyay Gy.*, et al. 1981. térképe.

122 *Gönyey (Ébner) S.*, 1925. 67.

123 *Stefanovits P.*, 1981. 253.; *Várallyay Gy.*, et al. 1981. térképe.

124 *Marosi S.–Somogyi S.*, 1990. 165.

125 Félreértésre adhat okot, hogy a történelmi és néprajzi szakirodalom a telkesítés alatt mást ért. A történelemben használatos meghatározás szerint a telkesítés a föld termőképességének javítása, trágyázása állatok járatása, hálátása segítségével. A földrajz szerint a telkesítés olyan lecsapolási eljárás, amely a mentesíteni kívánt földet vízlevezető árkokkal négyzetes parcellákra, „telkekre” osztja, így a területet megszabadítva a felesleges víztől fokozza a talaj termőképességét. A dolgozatban itt a telkesítés szót ez utóbbi értelemben használtam.

126 *Stefanovits P.*, 1981. 254–258.

127 *Gönyey (Ébner) S.*, 1925. 67.

földet (régí tudományos nevén a turfát) nagy nedvszívóképessége miatt „tömlő”-nek nevezik. Ma a tömle keletkezését úgy magyarázzák, hogy „ledült a nád, ráment a víz, így lett olyan gyoszmos a föld” (Q). A tőzeges talaj legfelső porló része a pöfeteg gombához hasonlítható, s neve is ez.¹²⁸ „Pöfeteg” a neve a tőzeget finom eloszlásban tartalmazó porhanyós talajnak is. „Kotu”-nak itt a növénymaradványokkal átjárt humuszos földet hívják. Az igazi tömle hordalékmentes tiszta vízben keletkezik. Ha áradáskor a folyókból iszap vagy homok kerül a lápba, „kodusföld” jön létre. A homokkal keveredett pöfeteg neve „korpaföld”.¹²⁹ A szomszédos Rétközben hasonló neveket használnak: „püfő”, „tömlő”, „kotú”. Az éghető, darabos tőzeget „taplóföld”-nek, az érettebb, sok növényi rostot tartalmazót „csepűsföld”-nek nevezik, mert tépésekora a szálak úgy maradoznak el, mint a csepűből.¹³⁰ Talán ilyen földre utalhat a Bodroghközben a Csepűs (Bély) rétnév is.

Növényzet

Magyarország területe 400 m tszf-i magasságig az erdőssztyepp (más néven ligetes mezőség) övbe tartozik. Ezért „Alföldünkön az utolsó természetes kép az erdővel, lápokkal, mocsarakkal, kisebb lösz- és homokpusztafoltokkal tarkított táj, az erdőssztyepp, amelyet a rajta átzúduló népek irtásai, a középkori települések, a török hódoltság, végül – az utolsó két évszázadban – a mesterséges kiszáritás tettek a mai kultúrpusztává.”¹³¹

A fenti képet pontosítva azonban kiderül, hogy a Bodroghköz klimazonálisan már a zárt tölgyes övben fekszik, s csak a Bodroghköz tartozik az erdőssztyepp övbe.¹³² Növényföldrajzilag az észak-alföldi flórajárás (Samicum) része, de ma már jórészt kultúrmezőség.¹³³ A növényzet a domborzatnak, a tengerszint feletti magasságnak és az ebből következő vízelborítottságnak megfelelően rendeződött növénytársulásokba. A növényzet rendkívül pontosan jelzi a felszín szintkülönbségeit¹³⁴ és igen gyorsan reagál a létfeltételeiben (talaj, víz) bekövetkezett változásokra.¹³⁵ Ezért az emberi beavatkozás (erdőirtás, lecsapolás) következtében eltűnt növényzet rekonstrukciójában a botanikai kutatás mellett igen nagy szerepe van a helyneveknek.

A helynevekben a természetes növénytársulások leírására rengeteg példát találunk. A terület növényzetének alapja az erdő, s ez a szó a helynevekben gyakran megtalálható. Az erdőt leginkább méretével jellemzik: Kis erdő (Ágcsernyő, Újlak), Nagy erdő (Alsóberecki, Felsőberecki, Karcsa, Karos, Lelesz, Zétény, Nagytárkány, Olaszi), de gyakran neve is van, ami a benne növekvő fákra: Csér erdő (Királyhelmece, Kiszgés), Nyárjas erdő (Szerdahely), Berendás erdő (Leányvár), Szilas erdő (Bercel), aljnövényzetre: Kocsord¹³⁶ erdő (Alsóberecki), vagy helyzetére utal: Cserni erdő (Lelesz-Polyán, Szolnocska), Sark erdő (Zétény), Alsó erdő, Felső erdő (Olaszliszka). Néhány nagy erdőnek saját neve is van: Gyakar¹³⁷ erdő (Lelesz-Polyán, Kiszgés, Újlak), Mikes erdő

128 Gönyey (Ébner) S., 1925. 67.

129 Trenkó Gy., 1909. 299–300.

130 Nyárády M., 1939. 66.

131 Soó R., 1964. 86., 90.

132 Soó R., 1964. 94.

133 Bulla B., 1964. 309.

134 Andrásfalvy B., 1975. 8.

135 Réfi Oszkó M., 1987. 30.

136 Kocsord: kénszagú gyökerű, kórós növény – disznókömény (Preucedanum) TESz II. 517.

137 Gyakar: a zempléni nyelvújításban sűrű erdőt jelent (Kiss L., 1988. I. 538.)

(Nagyrozvagy), Dobrusnya erdő (Karád, Karcsa). Erdőt jelent a Sűrű (Dobra, Királyhelmecc) és a domborzati elemeknél már említett korong is. A helynevekben jellemzik az erdő állapotát is, amelyek a névadáskori helyzetre vonatkoznak, de aztán rajta maradtak a területen. A sarjerdő neve Fialalos (Kisfalud), illetve Eresztvény (Karos, Pácin), vagy Eresztvény (Luka, Őrös, Vajdácská, Cséke). Fialat erdőre vonatkozhat a Suhatag (suharc, husáng)¹³⁸ (Semjén), Suhatag láp (Láca) név is.

Az erdőkben a tengerszint feletti magasságnak megfelelően más-más növénytársulások találhatók.¹³⁹ A vulkanikus dombok lejtőit melegkedvelő tölgyesek borították. Az alacsonyabb, de még száraz térszínen, a kötött homokháton gyertyános-tölgyesek nőttek, középük ritkaságképpen (Sárospatak környékén, a folyó mentén) bükk is elegyedett. A keményfaerdőknek nagy gazdasági értékük volt, a Rétközben például csak azt a fás növénytársulást nevezték erdőnek, amelyben a tölgy uralkodott.¹⁴⁰ Az erdők fontossága fejeződött ki abban is, hogy a helynevekben gyakran hozzájuk viszonyították a dűlőket: Erdő alja (Bacska), Erdő széli (Karád), Erdőre járó (Lelesz-Polyán), Erdő sor (Őrös). Sokszor a fa maga is tájölési pont volt: Hat fa homoka (Kiscigánd), Száraz fák közt (Ricse), Egynehány fa alja (Szerdahely), Ritka fa közt (Szomotor), Egynehány fa gorca (Nagygéres). A gyertyános tölgyesek cserjeszintje szegényes, gyepszintje gazdagabb, bükkös, hegyi sás és szagos müge a jellemző. A buckákon nyír, kőris, gyertyán, szárazabb, nyíltabb pusztai tölgyes, magasabb talajvízszintnél zártabb, gazdagabb aljnövényzetű gyöngyvirágos tölgyes, a löszös platókon a tatárjuharos tölgyes a jellemző.

Az erdőkben képviselt fafajok igen gyakran megjelennek a helynevekben: ez is bizonyítja, hogy az ember megtelepedésekor, de még később is a terület legnagyobb részét erdők borították. A melegkedvelő tölgyesek gyakori faja a csertölgy: Csér erdő (Kisgéres, Királyhelmecc), Cser szakadék (Királyhelmecc), Cser alja (Királyhelmecc, Petrahó, Balsa), Cser kő (Olaszi). Az erdő használatát is jelzi a Felső Makkos, Alsó Makkos (Lelesz-Polyán) és a Kis Csonkás tölgyes, Nagy Csonkás tölgyes (Luka), Kis Csonka tölgyes (Karád) név. A tölgy megkülönböztetett szerepére és változatos környezeti elterjedtségére utal a számtalan ilyen helynév: Tölgyes (Láca), Tölgyes (Olaszliszka), Tölgyfás homok (Cigánd), Tölgyes homok (Karos, Nagytárkány, Sárospatak), Tölgyfás gerind (Karád), Tölgyes tó (Karos), Dió ét tölgyes (Zalkod). Az egyéb fanemzetségeket jelzi a Gyertyános homok (Karád), Gyertyános (Kisfalud), Nagy Gyertyános tó (Leányvár), Nyírjes (Karád), Nyír eleje és Nyír fark (Karcsa), Nyírfás láp (Láca), Juharos (Semjén). A több szintben is előforduló kőrissel szintén gyakran találkozunk: Kőris mocsár (Lelesz), Kőrös mocsár (Nagygéres), Kőrös homok, Kőrös tó (Zétény), Kőrös hegy (Királyhelmecc).

A folyók árterét ligeterdők kísérték, méghozzá oly sűrűségben, hogy az agárdiak szerint Cigándtól el lehetett úgy jutni Oroszországba, hogy az ember fejét nem sütötte meg a nap.¹⁴¹ A liget szó is többfelé fennmaradt a helynevekben: Liget (Agárd, Kiscigánd, Rad), Szőlő liget (Nagytárkány), Róka liget, Nagy liget (Agárd). Radon a fák sűrűsége alapján megkülönböztettek Sűrű ligetet és Pusztá ligetet. A ligetek közt tisztásokat találunk: Bármos tisztája (Luka).

A magas árterben kőris-szil ligetek húzódtak. Ennek uralkodó faja a kocsányos tölgy, kísértői és típusjelzői a kislevelű hárs, a vénic szil és a magyar kőris. A helyne-

138 TESz III. 613.

139 A növényzettel és állatvilággal foglalkozó fejezetek elsősorban Soó R. 1964., Bulla B. 1964. és Bogoly J. 1984. alapján készült, ezekre a művekre a jegyzetekben utalok.

140 Réfi Oszkó M., 1987. 30.

141 Farkas M., 1971. 60.

vekben: Nagy Szilas (Kiscigánd), Szil hihető (Karcsa) „a hajdan itt találtott szilfákról elnevezve”,¹⁴² Szilas (Vencsellő), Szilas erdő hát (Bercel), Hárs szög (Lelesz-Polyán). Gazdag cserjeszintjén veresgyűrű som, mogyoró, galagonya, kányafa nőtt, a fákra komló és erdei szőlő kúszott.

Az alacsonyabb ártér jellemzője a fűz-nyárerdő, ezüsthűzzel, törékenyfüzzel, fekete és rezgő nyárral. A bodroghközi helynevek alapján ez a növénytársulás lehetett a legelterjedtebb. Szinte minden helység határában van erre utaló helynév: Fűzes szer (Agárd), Fűzes ér (Bacska), Fűszfás gerind (Karád), Ficfás gerind (Luka), Fűzes (Cséke, Felsőberecki, Királyhelmece, Olaszliszka, Pálfölde, Szerdahely, Tokaj), Szálvető fűzes, Derényi kert fűzese (Ricse), Apró fűzfás (Szentés), Fűszfás (Szinyér), Fűzfa zug (Sárospatak). Malodnya fűzes (Szomotor), Fűzes tó (Kistárkány, Karád), illetve Nyárjas (Bacska, Kaponya, Királyhelmece, Lelesz-Polyán, Luka), Nyárjas sziget, Nyárfás gerind (Karád), Nyárjaska (Karcsa), Nyárfa lép (Semjén), Nyárjas erdő (Szerdahely), Nyárfasor (Cséke), Nyárfák sorja (Nagyrozvág, Kisgéres), Hét nyárfa (Zalkod), Nyár szög (Karcsa, Kisrozvág), szinte felsorolni sem lehet. Ugyancsak (jegenye) nyárra utal a Topalyka, Topolyka helynév (Vécs, Nagygéres, Szolnocska, Újlak).

A lápok környékén kőris-méztársulás lárperdő sarjadt. Az Egres (Agárd, Kaponya, Karcsa, Lelesz), Fel éger lép (Nagyigánd), Egercse szög (Pácin), Egres lép (Nagyrozvág) helynév bizonyítja ezt. E lárperdőkben az alsóbb szinteket a hamvas szeder, nagyszalán és peszérce jellemezte.

Közvetlenül a vízparton, a mederhomokban bokorfűzek nőnek. A friss öntéseket, a holtágakat elzáró malágyokat is ezek hódítják meg először, mert a víz a fiatal fűzbokrok ágait iszapja alá nyomja, s ezek, az ár elvonultával mintegy bújással szaporodva nyomulnak előre.¹⁴³ Ezeket a növénytársulásokat a helynévanyagban a Vesszős (Agárd, Láca, Nagytárkány), Rakottyás (Ágcsernyő, Alsóberecki, Királyhelmece, Szentés, Nagytárkány), Veresfűzes (Béllly), Veresfűzfa homok (Karcsa) és a belőlük származó ér- és tónevek képviselik.

Az erdők cserjeszintjének növényei az erdők kivágása, legeltetése esetén szaporodnak el. Megjelenésük a névanyagban az erdők romlását, pusztulását jelenti.¹⁴⁴ A leggyakrabban a mogyoró név tűnik fel, hisz ennek termését gyűjteni lehetett: Mogyorós (Felsőberecki, Királyhelmece, Nagygéres, Pácin), Mogyoró(s) szög (Bacska, Karád, Lelesz), Mogyorós gerind (Karád, Szomotor), Mogyorós hosszak, Mogyorós fenek (Szolnocska). Felhasználható a som: Somos (Karcsa, Kisfalud, Olaszi), Somfás (Szinyér), a szeder: Szederkény (Zalkod), a kökény: Kökény lép (Karád, Luka), Kökény szög (Nagygéres), a bodza: Bodzás (Kaponya, Nagykövesd, Őrs, Szentés), Bodzás gorrond (Leányvár), a csipkebogyó: Csipkés hegy (Nagykövesd) s talán Rózsás (Szerdahely). Dűlőket neveznek el a fára felfutó komlóról: Komlóska (Véke), borostyánról: Borostyános (Kiscigánd, Pácin, Nagyrozvág), Borostyán szög (Karcsa), és a legeltetett helyeken elszaporodó galagonyáról: Galagonyás (Őrs), amely azonban inkább a hegyi legelőkre jellemző (Kisfalud, Olaszliszka, Keresztúr).

A gypeszint növényei is megjelennek a nevek közt: Típpan (Béllly, Kistárkány, Nagytárkány), Kocsord (vagyis disznókömény) (Alsóberecki, Olaszliszka), Laboda (Kiscigánd), Sármás (vadhagyma) (Karád), Buzsér homoka (Karád), Kis és Nagy Ibo-

142 *Pesty F.*, 1864. Karcsa.

143 *Trenkó Gy.*, 1909. 311. Szerinte a „malágy” bodroghközi tájszó, de a modern geomorfológia is ezt használja a morotva gátja nevének. (Vö. *Butzer, K. W.* 1986. 182.)

144 *Réfi Oszkó M.*, 1987. 30.

lyás (Királyhelmece), Ibolyás (Szentese), Lednek (Lelesz), Cikora (katáng) (Lelesz-Polyán, Luka, Vajdácská), Konkoly (Ricse, Semjén), Kis és Nagy Csanáros (Viss), és az ehető földieper: Eperjes(ke) (Kisgéres, Sárospatak), Kis Eperjes szög (Karas), Eperjes homok és Eperjes tó (Karád).

A folyóvizek növénytársulásai szegényesebbek, főleg a langóöblökben tenyészik a hínár s a vízmélység csökkenésével a nádas, törpekáka és a fonalas békanyál. A Tisza-meder és ártér jellegzetes növénye az édesgyökér, az iszapos ártereken a csetkáká finom gyepe.

Az állóvizeket, lefűződő holtágakat hamar elborítja a növényzet. A vízipáfrány, sulyom és tündérrózsá-hínár a nagyobb (2,5 m-nél mélyebb), a békalencse, boglárka, kis hínár a kisebb tavakban nő. A láperdők vizeiben békaturaj-kolokán és békailiom-hínár tenyészik. A szikes tavak vizét kis sziki hínár, sziki káká veri fel, a szikes mezőkön sziki csenkesz és sóvirág él. A tavak hínáros nyílt vize felől a part felé haladva a nádas következik, amelyben a nád mellett harmatkása, mételykóró, gyékény és káká nő. A föl-töltődő part mentén magasság, semlyéksás és zsombéksás jellemző. A láprétek jellegzetes növényei a perjefélék. Ha a természetes folyamat előrehaladna, az égeres láperdő, majd a tölgyes is megjelenne a feltöltődő területen.

A vizek növényvilágának szintén van szerepe a helynévadásban. A legtöbb névben szereplő növény a nád. Nádas tó sok falu határában előfordul (Bacska, Bély, Királyhelmece, Luka, Véke, Zétény, Keresztúr, Kisfalud, Karcsa), néha több is: Kis és Nagy Nádas tó (Nagykövesd, Olaszliszka, Sárospatak), Alsó és Felső Nádas tó (Szentese). Fontos és felhasznált növény még a gyékény: Gyékényes(ke) (Kiscigánd, Lelesz-Polyán), Gyékényes ér (Szerdahely), Gyékény szög (Őrös), Gyikin szög (Nagyrozvág), Gyékényes tó, Gyikénlő tó (Sárospatak). A nád mellett nő a harmatkás: Kása homok (Agárd), mételykóró: Métejes tó (Karcsa) és kákát: Káká rét (Agárd), Kákás tó (Kisgéres, Keresztúr, Sárospatak), Kákás mocsár (Keresztúr) is meg kell említeni.

A mélyebb vizek jellemző növényei közül a helynévanyagban megtaláljuk a tündérrózsát vagy vízitököt: Kis és Nagy Tököse (Láca), Tökös tó (Szerdahely, Viss, Keresztúr), az ehető sulyomot: Sulyomoska tó (Lelesz-Polyán), Sulyomos tó (Rad, Szerdahely), a kolokán hínárt: Kalokányos (Agárd, Karád, Pácin), Kalokányos tó (Viss), Kis és Nagy Kalokányos (Lelesz), Kalokányos hely (Nagygéres). Jellemző növény még a sás: Sásas fenek (Alsóberecki), Sásas tó (Királyhelmece, Kistárkány), Sás tó (Pácin, Nagyrozvág), Nagy Sás tó (Kisfalud), Sásas szög (Ricse), amely gyakran zsombék formájában nő: Sombikos (Kiskövesd), Zsombékos (Nagykövesd). Mellette a láprét jellemző növénye tenyészik: Perje hát (Ricse).

Ezt a természetes vegetációt azonban az emberi tevékenység nagyon visszaszorította. Az erdők nagy része már a szabályozás előtt eltűnt. De hogy voltak, arra a helyneveken kívül „a Tisza mai partbeomlásaiban ott vannak a tanúbizonyságok az egymásra dőlt és idők folyamán beiszapolódott tönkökben. Nem egy szegény család szerzi be a tüzelőjét úgy, hogy a régen eltemetett fákat kiássa.”¹⁴⁵ Az ember által kialakított, nem erdei növénytársulások által benőtt területekre a helynevekben igen változatos elnevezéseket találunk.

A bereg vagy berek általában vízparti, bokros, cserjés, esetleg fás helyet jelent. Gyakran előfordul mint Bereg (Dobra), Berek (Véke, Zétény), Beregi (Kisfalud), Berki (Sárospatak), vagy Bereg alja (Karcsa), Berek alja (Bacska, Lelesz), Bereg közti homok

145 Kántor M., 1933. 163.

(Királyhelme), Berek hát (Sárospatak), néhányszor jelzővel is: Kovács berke (Semjén), Jarkó berke (Véke), Szarka bereg (Olaszliszka).

Gyér növényzetű, alacsonyabb cserjékkel borított vidék a fenyér (fennyes). Előfordul mint Fenyér (Agárd, Dámóc, Zalkod, Balsa), Fenyír (Olaszliszka), Fennyes (Semjén). Fenyér a neve a Bodroglóközben egy fűfajnak is, azon szállítják a halat a piacra, hogy össze ne törjön.¹⁴⁶ A helynevekben szerepel a cserje: Cserjék megett (Dobra), Cserjes (Kisfalud), Cserjési rét, Felső cserje (Sárospatak) és a bokor szó is: Bokrok (Balsa). Szintén bokros helyet jelenthet a sövény is: Dinnyés sövénye (Kiscigánd), Nagy Sövényő, Sövényő hát, Csernyi sövény szög (Lelesz-Polyán), Sövény ér (Luka).

A haraszt „nevezetét vette a haraszt fűtől”.¹⁴⁷ „Sok dudva volt ott, mert sok volt a homok rajta. Inkább csak harasztot termett” (S). A haraszt tehát gazos, füves területet jelent. Gyakran előfordul a helynevekben mint Haraszt (Vajdácaska, Olaszliszka, Szentés, Nagygéres), Harasztos (Karcza, Luka, Pácin, Kisrosvágy), Haraszka (Béllly), vagy jelzővel Szél haraszt (Pácin), Hosszú haraszt (Szerdahely), Kereli haraszt (Nagygéres). Pesty F. adatközlője szerint „gyepes teret” jelent a Gyáparos vagy Gyapáros helynév.¹⁴⁸ Kis és Nagy Gyáparos (Karcza), Gyapáros (Nagykövesd, Pácin, Véke). Néhány füves terület (Kisfalud, Keresztúr), „mivel apró és hasznos füvet terem, nyerte a Tisza mező nevezetét”.¹⁴⁹ A fű mint dűlő jelzője is előfordul: Füves úti (Béllly, Lelesz), Füves zátony (Lelesz), Füves homok (Vajdácaska), Füves tó (Olaszliszka), Ödön fű (Olaszliszka).

A gaz olyan későn kiszáradó helyet jelent, ahol csak tüzelőnek használható növények teremtek meg.¹⁵⁰ Más vélemény szerint egykori erdő maradáka.¹⁵¹ Ilyen a Nagy Gaz (Boly), Malom gaz (Zétény), Gazos rét (Józseffalva), Gazi rét (Olaszi), Gaz (Kis-kövesd, Őrös), Gaz tava (Nagygéres), Széna gaz hát (Nagycigánd), Hosszú gaz alja (Szerdahely). Hasonlót jelenthet a lom:¹⁵² Lom szög (Karcza, Karos), Váradí lom (Nagygéres) és a csádé, csáté:¹⁵³ Csádé rét, Csádé tó (Szolnocska), Csátés ér (Keresztúr). Szintén értéktelen, szúrós gazokkal jellemezték a helynévadók a következő dűlőket: Hosszú tövis (Kisgéres), Fekete Tövis szer (Bacska), Méhes tövis oldal (Semjén), Tüskés ér (Sárospatak).

Azok a vízi, vízkörnyéki növénytakasulások, amelyek fákat nem tartalmaznak, a helynevekben rétként, lápként szerepelnek. A szomszédos Rétközben a rétet „a víztől ritkán szabaduló, s a szálasabb vízinövényeket csak foltosan termő helynek”,¹⁵⁴ illetve „vízinövényekkel, náddal, kákával, gyékénnyel, sással benőtt, lassan mozgó vízzel borított területnek”¹⁵⁵ tartják, vagyis ott a rét nem azonos a kaszálóval.¹⁵⁶ A Bodroglóközben azonban a legtöbb rét helynév alatt megjelenő területet ténylegesen kaszálóként, legelőként hasznosították, és a legnagyobb vízjárta, növényzetborította süllyedéket, a Hosszú-

146 Dankó I., 1972. 461.

147 Pesty F., 1864. Szentés.

148 Pesty F., 1864. Pácin.

149 Pesty F., 1864. Bodroglókészúr; Bodroglókisfalud.

150 Réfi Oszkó M., 1987. 29.

151 Kovács D., 1984. 231.

152 Lom: száraz gally, rözse (TESz II. 786.)

153 Csádé: csalit, cserjés, giz-gaz (TESz I. 465.). Ugyanakkor a csáté lehet növénynevezettség is (Schoenius L.) (Soó R. – Kárpáti Z. 1968. 721.)

154 Réfi Oszkó M., 1987. 28., idézi Nyárády Mihály meghatározását.

155 Kiss L., 1929. 6.

156 Réfi Oszkó M., 19887b. 28.

rétet a helyiek nem is ismerték ezen a néven, hanem egyes részeit külön nevezték el: tónak, lápnek.¹⁵⁷ A földkönyvekben a vízjárta, náddal benőtt rétek mellett általában szerepel a megkülönböztető „nádas rét” kitétel, s ez helynévként is előfordul (Pácin), mely „nádtermő, zombékos, allyas és sivatag hely”. Csak az itteni Nagyrétről írták a kortársak, hogy „hajdan általában nádat termett”.¹⁵⁸

A láp jelenthetett sekély, vízinövényekkel benőtt mocsarat,¹⁵⁹ de a Bodroglóközben inkább a „lassú mozgású vagy álló sekély vizek, tavak sajátos növényzeti képződménye”, amelyekben az elhalt vízi növények egymáson átfonódva, elhalt részeit összehajtva felhalmozódnak. Ha ez nagy tömeget ért el, embert, állatot is megtartott a víz színén lebegve. Jó legelőnek számított, ezért mesterségesen készítették is.¹⁶⁰ A Hosszúrét környékén számtalan láp helynévvel találkozunk, azonkívül viszont alig: Nagy Láp tó (Kaponya). A lápot gyakran tulajdonosáról (s talán készítőjéről) nevezték el: Kovács lápja, Bata Ferenc lápja (Karád), Péter láp (Luka), Balázs láp (Semjén), máskor a neki otthont adó vízről: Pap tava lápja (Karcsa), Pocsolya láp (Láca), Havas tó láp (Luka), Detka lápja (Karád) vagy a közeli kiemelkedésről: Kis homok lápja, Nagy homok lápja (Karád). A leggyakrabban azonban valamely tulajdonságáról kapja nevét: Nagy láp (Nagycigánd), Kis láp (Pácin), Sárga láp (Luka).

Nem számítva a szántók kultúrnövényeit, a lárprétek, rétek, legelők növénytakarója is átalakult a kaszálás, legeltetés és az ezzel járó tiprás, trágyázás hatására. A gyepek fellazulnak, a növénytársulások elszegényednek, rágást, taposást tűrő, szűrős és mérgező növényeket tartalmazó másodlagos társulások jelennek meg. Elszaporodik a csenkesz, a bogáncs, a csillagpázsit, a tarack.¹⁶¹ A helynevekben is megjelenik ez: Kőröska (Agárd), Gordony (Petrahó), Dudva földek (Vécs).

Az azonban egyedül a helynevek alapján is megállapítható, hogy Vajkai Aurél közel félszázados kijelentése: „A nép általában csak azt a növényt ismeri, amit valami célra felhasznál, a többit észre sem veszi”¹⁶² alapos revízióra szorul. A bodroglóki ember, akárcsak más ártéren élők, „a növényzetten olvasta le a különben alig látható talajemelkedések és -süllyedések mértékét. Ennek ismerete nélkül az ártér sokoldalú haszonvétele, megülése lehetetlen lett volna.”¹⁶³ Vagyis a nép az életterében való tájékozódás céljából is megismeri a környezetét, különösen a növényvilágot, s nemcsak azokat a fajokat, amelyeket közvetlenül felhasznál.

Állatvilág

A magyarországi Bodroglóköz állatvilágából jobban csak a folyók halfaunáját kutatják. Egyedül a Bodrogból 45 fajt ismertek.¹⁶⁴ A Tisza halbősége legendás volt, de a Bodrog sem vallott szégyent: „...a’ Bodrog és Tisza nagyobb halakkal tele vannak. A’ Bodroglóközben igen kövér Márna, Tokaj m. nevezetes ketsege, Patak m. legjobb tsuka

157 Kántor M., 1933. 161.

158 Pesty F. 1864. Pácin.

159 Réfi Oszkó M., 1987. 29.

160 Kántor M., 1933. 161.

161 Bulla B., 1964. 303–314., 323–330.; Soó R., 1964. 116–124.; Marosi S.–Szilárd J., 1969. 58–60.; Bogoly J., 1984. 20–21.

162 Vajkai A., 1948. 9.

163 Andrásfalvy B., 1975. 8.

164 Marosi S.–Szilárd J., 1969. 61.

(...) fogatik. Bodroglókban a' vízáradások után a' temérdek halakkal a' sertéseket hízlalják.¹⁶⁵

Az északi rész állatvilágának leírása szerint jelenleg a gazdag rovar-, hal- és hüllőfauna mellett a kétélű fajok száma kevesebb, míg madarak, emlősök szintén szép számban élnek.¹⁶⁶

Az állatvilág mai képét az emberi tevékenységtől kevésbé bolygatott területek nagysága és elhelyezkedése alakítja ki. A múlt században és annak előtte a fauna nemcsak fajokban, de egyedszámban is gazdagabb volt. A helynevekben felbukkanó állatnevek természetesen nem adnak olyan átfogó képet a vidék faunájáról, mint a jellegzetes növénytársulásokról, de bizonyos vadak egykori itteni életéről adnak információkat. A nevekben természetesen a leginkább észrevehető, illetve a vadászható, hasznosítható fajok szerepelnek.

Az alacsonyabbrendű állatok kevésbé feltűnőek. Ismerünk Hernyói dűlőt (Nagycigánd), Szöcskét¹⁶⁷ (Karád), Palacka (poloska)¹⁶⁸ homokot (Lelesz), Palackás tavat (Keresztúr), Pók tavat (Bercel), Tetves homokot (Sárospatak). A csípő rovarokat már hamarabb észrevesszük: Szúnyog tó (Lelesz-Polyán), Pöcsikes láp (Semjén).

A halak nagy számuk és fontos élelmezési cikk voltak miatt gyakran szerepelnek: Kis és Nagy Csukás tó (Bély), Csukás tó (Szentés), Singéres (a sügér itteni neve)¹⁶⁹ (Agárd), Nagy Singéres (Sárospatak), Pontyolos (Boly), Pozsáros (pontyféle)¹⁷⁰ (Szerdahely, Nagygéres), Déváros (dévérés?) tó (Viss), Harcsás (Nagyrozságy), Kárászos (Nagyrozságy, Olaszliszka). Pesty F. helynévközlője szerint a földkönyvben Szőlőske néven szereplő dűlő a valóságban Süllőske, mely „hajdan víz állós hely lévén süllő halak dúsan tenyészték benne”.¹⁷¹ Gyakrabban helyi: Pizskáros¹⁷² (Kisgéres, Láca, Olasz), ritkábban közönséges néven fordul elő a csík: Csík országa (Sárospatak).

A halakon kívül a vízi élővilág más fajai is nevet adnak egyes helyeknek: Nadályos tó (Királyhelme), Rák tó (Sárospatak). A kétélűek és hüllők, mivel nem voltak fontosak az ártéri használatban, a névanyagban alig vannak jelen: Béka tó (Karcsa, Nagyrozságy), Gyíkos (Őrös), Kígyós (Ricse, Kisgéres, Nagygéres, Kisfalud), Kígyó homok (Karcsa).

A jól azonosítható és jellegzetes madarak ellenben annál több helynévben előfordulnak. Elsősorban a vízimadarak: Cakó (gólya) homok (Bély), Kis és Nagy Darvas tó (Bély, Láca, Őrös), Daru láp (Luka), Darvas (Dámóc, Nagygéres, Szentés, Bercel), Kis Darvas (Véke), Gémes tó (Bély), Kácsánd (Királyhelme), Libutz (bíbic) homok (Karcsa), Gödény tava (Kiscigánd, Zétény), Gödényes tó (Ricse), Gödény ere (Karád), Batonya (gödény)¹⁷³ rét (Lelesz-Polyán), Batonai dűlő (Nagycigánd, Sirály tó (Sárospatak).

165 Magda P., 1819. 413 de szó szerint ugyanezt írja Szirmai A., 1897. 139.

166 Bogoly J., 1984. 38–44.

167 A szöcske szó a szomszédos Rétközben néhány holdnyi kis száraz területet jelent. (Réfi Oszkó M., 1987. 22.)

168 Kiss L., 1988. II. 308.

169 Bogoly J., 1984. 40.

170 TESz III. 271. Az ichtológiai szakirodalomban nincs egyetértés: Pintér K., 1989. 109. és Vásárhelyi L., 1961. 38. szerint a pozsár és a ponty szinonimák, Lovassy S., 1927. 818. szerint a pozsár a hivatalosan parasztponty nevű pontyváltozat (Cyprinus carpio var. hungaricus). Herman O., 1887. 134. a pozsárt csak a régiségben említi, mint ételt.

171 Pesty F., 1864. Kiskövesd.

172 Kiss L., 1988. II. 352.

173 Kiss L., 1988. I. 176–177.

Szintén a vízimadarakra utal a Kiköltő (Nagykövesd), mely „aljas hely, víz áradáskor posványos”,¹⁷⁴ valamint a Karád és Sárospatak határán levő Lúdhalgató tó.

A közönséges madarak közül alighanem nagy számban fészkeltek erre a galambok: Galamb homok (Karcsa), Gerlices ér (Lelesz), Gerlice (Szentmária), Gerlicke (Pálfölde, Újlak, Vécs), Galamb szék láp (Semjén), Galambos (Kisfalud, Olaszliszka, Ardó, Keresztúr, Zalkod), előfordultak szarkák: Szarka homok, Szarka ér (Luka), Szarka bereg (Olaszliszka), Szarka tó (Nagygéres), csókák: Csóka bugy (Boly), Csóka szög (Szerdahely), varjak: Varjú homok (Örös), Varjas (Kisfalud), verebek: Veréb szög (Karád), Veréb sár (Kenézlő).

Egy-egy névvel szerepelnek a fácánok (bár lehet, hogy a Kakas helynevek is fácánkakast jelentenek): Fácános (Bély) és a pacsirták: Pipiske (Keresztúr), rigók: Rigócska (Kaponya), cinkék: Cinke rét (Nagytárkány).

A gazdag faunában ragadozó madarak is sokszor feltűntek: Sas homok (Viss), Sasfészkesi rétek (Karád), Sasfészek (Balsa), Ölved ere, Ölved (ölyv)¹⁷⁵ szög (Karád), Bagoly szög (Láca), Bagoly zug (Timár), Kányás (Ricse, Semjén), Kányás tó (Láca), Kánya alja (Lelesz-Polyán), Vércses (Kistárkány).

Egyes nevekben már régen kipusztult madarat is felfedezhetünk: Keselyüs (Kiscigánd, Kisfalud), Keszjüs (Karcsa, Karos).

Ugyancsak elvándorolt a környékről a hód: Kis Hódos, Nagy Hódos, Hódos gorond (Ricse). Régen még gyakori lehetett a szarvas: Szarvas tó (Karcsa), Szarvas kút (Karcsa), Szarvas erdő (Vencsellő), míg a borz: Borzlyuk (Láca), Borz homok (Lelesz-Polyán, Örös), Borzos ér (Nagycigánd) és a nyúl: Nyúl nyomó homok (Láca) ma is sokfelé él.

A környék két leggyakoribb ragadozóját sokszor lakóhelyükkel jellemezték: Verem¹⁷⁶ szög (Karád), Rókalyuk (Luka), Rókalyukas (Bély), Rókalukaknál (Keresztúr), Farkasverem (Királyhelme, Sárospatak). Ezenkívül is többször szerepelnek azonban a helynevekben: Róka liget (Agárd), Róka szög (Dobra), Kis Rókás homok (Vajdácska), különösen a ma már kipusztult farkas: Farkas gyepű (Kiscigánd), Farkas tó (Karád, Luka), Farkas hegy (Kaponya), Farkas gorond (Karcsa), Farkas rét (Pálfölde), Farkas kert (Perbenyik).

Valószínű, hogy a Macskás (Kiskövesd, Nagykövesd, Keresztúr, Kisfalud) helynevek is inkább vad-, mint házimacskákra vonatkoznak.

Néhány helynév jelzi a környék földesurának vadászó szenvedélyét is: Vadaskert (Lelesz-Polyán, Pácin), Vadkert (Nagytárkány, Zétény). Szintén vadászatra utalhat a Nyulászó (Nagykövesd) dűlőnév.

Mivel a legtöbb állatnév emberek vezetékneve is lehet, néhány esetben nehéz eldönteni, vajon az illető hely nem a tulajdonosról kapta-e nevét: Darvas pusztá (Karád), Varjú szállás földek (Kaponya), Kaba (sólómféle) gerind (Ricse), Borz homoka (Karád), Farkas ól (Karád), Farkas tava (Kiscigánd).

174 *Pesty F.*, 1864. Nagykövesd.

175 *Kiss L.*, 1988. II. 296.

176 *Kováts D.*, 1987. 72.

Adatközlők

- A – Bodnár „Pera” Károly (1919) – Cigánd (Kis)
B – György „Toszka” János (1929) – Cigánd (Kis)
C – Herczik Dániel (1923) – Cigánd (Kis)
D – Herczik Géza (1917) – Cigánd (Kis)
E – Terjék „Fekete” István (1922) – Cigánd (Kis)
F – Bodnár „Garnács” József (1926) – Cigánd (Nagy)
G – Szántó János (1910) és Lakatos János (1910) – Cigánd (Nagy)
H – Gál Miklósné, Szabó Mária (1909) – Lukai születésű karosi lakos
I – Gecse Sándor (1913) – Karos
J – Jákob József (1926) – Karos
K – Kulcsár Gyula (1909) – Karos
L – Seres József (1906) – Karos
M – Újlaki János (1905) és Újlaki Jánosné (1913) – Karos
N – Ardó Miklós (1921) – Karcsa
O – Bók Géza (1924) – Karcsa
P – Cinke András (1919) – Karcsa
Q – Kovács Lajos (1923) – Karcsa
R – Nagy A. János (1921) – Karcsa
S – Váradi Miklós (1921) – Karcsa

A felhasznált térképek jegyzéke és lelőhelye¹⁷⁷ Átnézeti térképek

EAST-SLOVAKIAN

é. n. Lowland-South. Soil map 1:200000.

III. KATONAI

1884 felmérés térképe. 1:25000. Hadtörténeti Múzeum, B. IX. a. 397.

MAGYARORSZÁG

1981 termőhelyi talajadottságait meghatározó talajtani tényezők térképe 1:100000. (Várallyay Gy. et al.)

1985 agrotopográfiai térképe 1:100000. (Várallyay Gy.)

A VÍZRAJZI INTÉZET térképei OL S80.

Falutérképek és földkönyvek

Rövidítések = bv: birtokvázlat; fk: földkönyv; kt: kataszteri térkép; út: úrbéri térkép; OL: Országos Levéltár; OSZK: Országos Széchényi Könyvtár; ZL: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Zemplén megyei fióklevéltára, Sátoraljaújhely.

Bodrogközi helységek

AGÁRD

kt: 1854/ OL S78 – 338.t.;

út: 1868/ ZL U162, 1871/ ZL U163;

ÁGCSENYŐ

kt: 1854/ OSZK K23;

út: (1865)/ ZL U168;

ALSÓBERECKI

kt: 1854/ OL S78 – 329.t.;

út (1841)/ ZL U1, 1843/ ZL U2;

BACSKA

fk: 1841/ ZL VII 2/c.4.;

¹⁷⁷ A jegyzékben részletezve csak azok a térképek szerepelnek, amelyek lelőhelyére, jelzetére a jegyzetekben külön nem hivatkoztam.

kt: 1854/ OSZK K80;
út: 1862/ OSZK TK1588;
BATTYÁN
kt: 1854/ OSZK K130;
BÉLY
bv: 1854/ OSZK Bv/4483;
fk: (1857) ZL VII.2/c.4.;
út: 1857/ ZL U8;
BOLY
kt: 1854/ OSZK K183;
út: 1844/ ZL U171, 1845/ ZL U172;
CSÉKE
kt: 1854/ OSZK K247;
DÁMÓC
kt: 1854/ OSZK K289;
DOBRA
fk: (1859)/ ZL VII.2/c.23.;
kt: 1854/ K686;
út: 1861/ ZL U210;
FELSŐBERECKI
kt: 1854/ OL S78 – 330.t.;
KAPONYA
kt: 1854/ OSZK K807;
út: 1858/ OSZK TK1814;
KARÁD
kt: 1854/ OL S78 – 337.t.;
út: (1860)/ ZL U143, 1863/ ZL U144;
KARCSA
kt: 1852/ OL S78 – 331.t.;
út: 1839/ ZL U48, (1863)/ ZL U49;
KAROS
kt: 1851/ OL S78 – 332.t.;
út: 1839/ ZL U50, 1862/ ZL U51;
KENÉZLŐ
kt: 1853/ OL S78 – 216.t.;
KIRÁLYHELMEC
fk: 1869/ ZL VII.2./c.22.;
út: (1867)/ ZL U216, 1869/ ZL U57;
KISCIGÁND
út: 1836/ ZL U58/1, 1864/ ZL U58/2;
KISGÉRES
kt: 1854/ OSZK K688;
út: (Pusztakeresztúr) (1866)/ ZL U54;
KISKÖVESD
kt: 1854/ OSZK K702;
út: (1839)/ ZL U206;
KISROZVÁGY
kt: 1854/ OL S78 – 332.t.;
KISTÁRKÁNY
kt: 1854/ OSZK K735;
út: 1845/ ZL U62;
LÁCA
bv: 1854/ OSZK Bv/4554;
fk: 1883/ ZL VII.2/c.25.;
út: 1887/ ZL U71/1–2;
LEÁNYVÁR
kt: 1854/ OL S78 – 334.t.;
út: (1861)/ ZL U72;
LELESZ
fk: 1856/, 1865/ ZL VII.2/c.28.;

út: 1865/ OSZK TK1476;
LELESZ-POLYÁN
fk: 1857/, 1858/, 1864/ ZL VII.2/c.29.;
út: 1864/ OSZK TK1473;
LUKA
kt: 1854/ OL S78 – 329.t.;
út: (1844)/ ZL U73;
NAGYCIGÁND
kt: 1852/ OL S78 – 330.t.;
út: 1865/ ZL U59/1, 1865/ ZL U59/2;
NAGYGÉRES
kt: 1854/ OSZK K911;
NAGYKÖVESD
kt: 1854/ OSZK K925;
út: 1839/ ZL U98;
NAGYROZVÁGY
kt: 1854/ OL S78 – 333.t.;
NAGYTÁRKÁNY
kt: 1854/ OSZK K951;
ÓRÖS
kt: 1854/ OSZK K1008;
út: 1847/ OSZK TK798, (Gerepsepuszta) 1869/ OSZK TK1732;
PÁCIN
fk: 1860/, 1863/ ZL VII.2/c.36.;
kt: 1854/ OL S78 – 333.t.;
PÁLFÖLDE
fk: 1844/ ZL VII.2/c.36.;
kt: 1854/ OSZK K1020;
út: 1845/ OSZK TK1721;
PERBENYIK
kt: 1854/ OSZK K1048;
RAD
fk: é. n./, 1806/ ZL VII.2/c.36.;
kt: 1854/ OSZK K1103;
út: 1840/ ZL U234;
RICSE
fk: 1865/ ZL VII.2/c.36.;
kt: 1851/ OL S78-334.t.;
út: 1864/ ZL U108, 1867/ ZL U109.;
SEMJÉN
fk: 1864/ ZL VII.2/c.47.;
kt: 1854/ OL S78 – 334.t.;
út: 1864/ ZL U134;
SZENTES
kt: 1854/ OSZK K171;
út (1863)/ ZL U20;
SZENTMÁRIA
kt: 1852/ OSZK K172;
SZERDAHELY
fk: 1853/ ZL VII.2/c.6.;
kt: 1854/ OSZK K173;
út: 1839/ OSZK TK1339, 1853/ ZL U21;
SZINYÉR
kt: 1854/ OSZK K1263;
út: 1838/ ZL U241;
SZOLNOCSKA
fk: 1863/ ZL VII.2/c.48.;
kt: 1851/ OSZK K1271;
út: 1864/ ZL U135;

SZOMOTOR

fk: 1866/ ZL VII.2/c.48.;
kt: 1854/ OSZK K1275;
út: 1844/ ZL U243, 1864/ ZL U244;

SZÖG

kt: 1854/ OSZK K174;

ÚJLAK

kt: 1854/ OSZK K743;

VAJDÁCSKA

fk: 1859/, 1866/ ZL VII.2/c.54.;
kt: 1851/ OL S78 – 338.t.;
út: 1859/ ZL U151;

VÉCS

kt: 1854/ OSZK K175;

VÉKE

út: 1855/ OSZK TK1789;
kt: 1858/ OSZK K1463;

VISS

fk: 1867/ ZL VII.2/c.56.;
kt: 1854/ OL S78 – 227.t.;

ZALKOD

kt: 1854/ OL S78 – 227.t.;

ZÉTÉNY

fk: 1847/ ZL VII.2/c.57.;
kt: 1854/ OSZK K1501;
út: 1847/ OSZK TK1780;

**Bodrogközön kívüli települések
Zemplén megye**

ARDÓ

kt: 1851/ OL S78 – 338.t.;

JÓZSEFFALVA

fk: 1859/ ZL VII.2/c.18.;
kt: (Józseffalva, Petrahó) 1854/ OL S78 – 329.t.;
út: (1860)/ ZL U46;

KERESZTÚR

fk: 1860/ ZL VII.2/c.5.;
kt: 1854/ OL S78 – 329.t.;
út: 1843/ ZL U14, 1862/ ZL U18/2;

KISFALUD

fk: (Kisfalud, Szegi, Long) 1884/ ZL VII.2/c.7.;
kt: (Kisfalud, Szegi, Long) 1852/ OL S78 – 329.t.;
út: 1898/ ZL U19;

LISZKA

fk: 1866/ ZL VII.2/c.35.;
kt: 1851/ OL S78 – 334.t.;
út: 1877/ ZL U104;

OLASZI-ZSADÁNY-SÁRA

kt: 1854/ OL S78 – 330.t.;

PETRAHÓ

kt: (Józseffalva, Petrahó) 1854/ OL S78 – 329.t.;
út: é. n./ ZL U106;

SÁROSPATAK

kt: 1854/ OL S78 – 335.t.;

TOKAJ

kt: 1852/ OL S78 – 338.t.;

Szabolcs megye

BALSA

kt: 1854/ OL 578 – 213.t.;

BERCEL

kt: 1852/ OL 578 – 225.t.;

TIMÁR

kt: 1854/ OL 578 – 225.t.;

VENCSELLŐ

kt: 1854/ OL 578 – 227.t.;

IRODALOM

Andrásfalvy Bertalan

1975 Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Tanulmányok Tolna megye történetéből VII. Szekszárd, 476. p.

Atlas

1980 Slovenskej Socialistickej Republiky. (Bratislava)

Bacsó Nándor

1959 Magyarország éghajlata. Bp. 302. p.

Bogoly János

1984 A Bodrog és Latorca vidékének természetrajza. Új Mindenes Gyűjtemény 3. Bratislava. 7–51.

Borsy Zoltán

1953 A Bodrogköz felszínének kialakulása. Földrajzi Értesítő 3–4. 409–418.

Borsy Zoltán–Félegyházi Enikő

1982 A vízhalózat alakulása az Alföld északi részében a pleisztocéntól napjainkig. Szabolcs Szatmári Szemle XVII/3. 23–32.

Botár Imre–Károlyi Zsigmond

1971 A Tisza szabályozása I–II. (1846–1979) és (1879–1944). Vízügyi Történeti Füzetek III–IV. 75. p. és 85. p.

Bulla Béla

1964 Magyarország természeti földrajza. Bp. 424. p.

Butzer, Karl, W.

1986 A földfelszín formakincse. Bp. 520. p.

Csatári Bálint

1983 A természeti és társadalmi tényezők hatása a Sárrét népességére és településhálójára. Kand. ért. kézírata, MTA Kézirattár. 199.p.

Dankó Imre

1964 A bodrogközi Hosszúréti települése. Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. 143–163.

1970 Adattár a Bodrogköz régi vízrajzához. Herman Ottó Múzeum Évkönyve IX. 375–409.

1972 Bodrogközi halászsztár. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XI. 449–505.

1986 A Bodrogköz régi vízrajza és vízi élete. In: Fejezetek a Bodrogköz néprajzából. Néprajzi vidékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében V. Miskolc. 21–28.

Farkas Mária

1971 A búza termesztése. In: Abaúj és Zemplén népeletéből. A sátoraljaújhelyi Kossuth Gimnázium Kazinczy Körének gyűjtése. Helytörténeti Publikációk II. (szerk. *Kováts Dániel*) Sátoraljaújhely, 60–69.

Fábián Sándor (szerk.)

1939 Szatmár, Ugocsa és Bereg (közigazgatásilag egyelőre egyesített) vármegyék (1924–1938). Magyar városok és vármegyék monográfiája XXVIII. Bp. 719. p.

Frisnyák Sándor

1985 Történeti földrajz. Nyíregyháza. 213. p.

Glaser Lajos

1939 Az Alföld régi vízrajza és a települések. Földrajzi Közlemények LXVII/4. 297–307.

Góczán László

1984 A természeti környezet tényezőinek relatív értékelése. Bp. MTA FKI, 95. p.

Gönyey (Ébner) Sándor

1925 A Bodrogek köz lapi községeinek településföldrajzi vázlata. Föld és ember V. 65–102.

Herman Ottó

1887 A magyar halászat könyve I–II. Bp. 859. p.

Högye István–Seresné Szegőfi Anna–Tóth Péter

1983 Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti helységnévtára 1870–1983. B.-A.-Z. Megyei Levéltári Füzetek 16–18. 504.p.

Kántor Mihály

1933 A Bodrogek köz. In: Sárospatak és vidéke, Magyar Városok Monográfiája (szerk. *Gulyás József–Kántor Mihály*). Bp. 158–200.

Kiséry László

1935 A csonkamagyarországi Bodrogek köz. Debrecen, 32. p.

Kiss Károly

1896 A Bodrogek köz- és mezőgazdasági szempontból. In: A Bodrogek köz Tiszaszabályozó Társulat Monographiája 1846–1896 (szerk. *gr. Mailáth József*). Bp. 45–60.

Kiss Lajos

1929 Földművelés a Rétközön. A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának Kiadványai, V/20. Debrecen, 38.p.

Kiss Lajos (másik)

1988 Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. 821. p. és 822. p.

Kováts Dániel

1983 A sátoraljaújhelyi járás helyneveinek köznévi alaprége A–F. Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén megye 6. 126–130.

1984 U. e. G–Ly. SzBAZM 7. 231–234.

1985 U. e. M–S. SzBAZM 8. 71–75.

1987 U. e. Sz–Zs. SzBAZM 10. 69–73.

Kósa László–Filep Antal

1975 A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp. 231. p.

Lovassy Sándor

1927 Magyarország gerinces állatai és gazdasági vonatkozásai. Kir. Magy. Term. Tud. Társ. XCV. kötete. Bp. 895. p.

Lovász György

1981 A földrajzi környezetkutatás elméleti és módszertani kérdései. Földrajzi Értesítő XXX. 159–164.

Magda Pál

1819 Magyar országnak és a' határ örző katonaság vidékinek leg újabb statistikai és geográfiai leírása. Pest. 586. p.

A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára I–III. Bp. 1967–1970–1976

Magyarország Nemzeti Atlasza. Bp. 1989

Marosi Sándor

1981 Táj és környezet. Földrajzi Értesítő XXX. 59–72.

Marosi Sándor–Somogyi Sándor

1990 Magyarország kistájainak katasztere I–II. Bp. MTA FKI 1023. p.

Marosi Sándor–Szilárd Jenő

1969 A tiszai Alföld. Magyarország tájféldrajza 2. Bp.

Molnár Géza

1990 Az ártéri gazdálkodás (kézirat)

Nagy Géza

1982 Miről vallanak a Bodroglók földrajzi nevei? In: Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén megye 4. 131–134.

1994 A magyarországi Bodroglók földrajzi nevei. Bodroglói Füzetek 6–8. Pácin. 421. p.

Nyárády Mihály

1939 Gazdálkodás a szabolcsi tőzegtalajon. In: Szabolcs vármegye (szerk. *Dienes István*). Bp. 65–77.

Patay Pálné–Plihál Katalin

1984 Kéziratós térképek az Országos Széchenyi Könyvtár Térképtárában I. Önálló kéziratós térképek 1–2. Bp. 831. p.

Pesty Frigyes

1864 Helynévtára. (OSZK Kézirattár)

Pécsy Márton–Sárfalvi Béla

1960 Magyarország földrajza. Bp.

Pintér Károly

1989 Magyarország halai. Bp. 202. p.

Réfi Oszkó Magdolna

1987 Gazdálkodás a Rétközben a XVIII–XIX. században. Kand. ért. Bp. MTA Kézirattár, 295. p.

Seres Péterné–Kováts Dániel

1977 Földrajzi nevek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár kéziratós térképein. Borsodi Levéltári Füzetek 6. Miskolc.

Soó Rezső

1964 A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve I. Bp. 589. p.

Soó Rezső – Kárpáti Zoltán

1968 Magyar flóra. Harasztok – virágos növények. Növényhatározó II. kötet. Bp. 846. p.

Stefanovits Pál

1963 Magyarország talajai. Bp. 442. p.

1981 Talajtan. Bp. 380. p.

Takács Lajos

1980 Irtásgazdálkodásunk emlékei. Irtásföldek – irtásmódok. Bp. 418. p.

Trenkó György

1909 A Bodrogek vízrajzához. Földrajzi Közlemények XXXVII/7. 295–317.

Új Magyar Tájszótár I–III. 1979–92

Vajkai Aurél

1948 Népi természetismerete. Magyar Népkutatás Kézikönyvéből. Bp. 19. p.

Valter Ilona

1974 A Bodrogek honfoglalás kori és középkori településtörténete. Agrártörténeti Szemle XVI./1–2. 1–55.

Várallyay György

1985 Magyarország 1:100000-es méretarányú agrotopográfiai térképe. Agrokémia és talajtan XXXIV/1–2. 243–248.

Várallyay György–Szűcs László–Murányi Attila–Rajkai Kálmán–Zilahy Péter

1979–80 Magyarország termőhelyi adottságait meghatározó talajtani tényezők 1:100000-es méretarányú térképe. Agrokémia és talajtan XXVIII/3–4. 363–384. és XXIX/1–2. 35–76.

1981 Magyarország agroökológia potenciálját meghatározó talajtani tényezők 1:100000-es méretarányú térképe. Földrajzi Értesítő XXX/2–3. 235–250.

Vásárhelyi István

1961 Magyarország halai írásban és képen. Borsodi Szemle Könyvtára 1. Miskolc. 134. p.

Zelenák István

1982 A földrajzi tényező szerepe a névadásban. Szülőföldünk Borsod-Abaúj-Zemplén megye 4. 135–137.

THE NATURAL ENVIRONMENT OF BODROGKÖZ AT THE TIME OF THE CHANNELIZATION OF RIVERS (1840–1910)

In this article the author characterizes the natural environment of Bodrogek, a flood-area in northeastern Hungary with the help of data of natural sciences contrasting them with the knowledge of local people about their own land collected in field-works and with toponyms collected from various contemporary maps and land-books. First the territory of the investigated area is determined relying on an appropriate mixture of geographical, ethnographical and hydrographical points of views. After a short representation of the geological history of the land, the author depicts the orography of Bodrogek using mainly the various toponyms, arranging them according to the various orographical phenomena they mean. While the survey of climate is based chiefly on data of natural sciences and the view of local people, in the representation of the hydrography – which plays an especially important role among the features of the natural environment in a flood-area like Bodrogek – principally the toponyms are used again put in a topographical order. The various kinds of soils in the area are described by all of the three methods used in this article. The vegetation of Bodrogek is represented with the help of the numerous toponyms ordered according to the various vegetation

zones of land and water, which range from open lakes and streams to tops of the volcanic hills. At the end of the article the fauna of the territory is shortly mentioned mainly from the local people's point of view represented in the toponyms since whenever they used the names of animals to denominate a piece of land, they applied – with some exceptions – only the name of vertebrates.

Balázs Borsos